

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Наукова, літературна і громадська діяльність Якова Головацького
(1814–1888 рр.)**

Студентки IV курсу, групи СОІз–41
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)

Воронич Діани Ігорівни

Керівник:

Райківський Ігор Ярославович

Доктор історичних наук, професор

Рецензент:

Королько Андрій Зіновійович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії:

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Вступ	3
Розділ 1. Життєвий шлях і громадська діяльність Якова Головацького.....	19
1.1. Формування світогляду і початок громадської роботи.....	19
1.2. Я. Головацький – діяч «Руської трійці» та українського національно-культурного відродження в 1830–1840-х рр.	22
1.3. Еволюція на москвофільські позиції в 1850–1860-х рр. та виїзд до Російської імперії. Останні роки життя.....	32
Розділ 2. Наукові та літературні здобутки.....	38
2.1. Внесок у розвиток українського народознавства – дослідження мови, фольклору, етнографії та історії	38
2.2. Наукова і викладацька діяльність у Львівському університеті, інституціях дослідницького характеру в Галичині та за її межами	44
2.3. Літературна творчість	50
Розділ 3. Значення історичних постатей у формуванні національної самосвідомості	55
Розділ 4. Висвітлення історичної постаті на уроках історії (на прикладі Якова Головацького)	60
Висновки	71
Список використаних джерел.....	74
Додатки.....	82

ВСТУП

Актуальність теми. Наукова, літературна і громадська діяльність Якова Головацького є важливим етапом в історії української культури та національного відродження в ХІХ столітті. Я. Головацький зробив значний внесок у розвиток української гуманітарної науки, зокрема в таких галузях, як етнографія, фольклористика та філологія. Він став одним з основоположників українського народознавства як науки, активно досліджуючи мову, фольклор, етнографію та історію українського народу. Його дослідження, здійснені під час численних подорожей Галичиною, Буковиною і Закарпаттям, стали першими спробами систематичного наукового аналізу народної творчості. Я. Головацький також сприяв у ранній період діяльності формуванню нової української національної ідентичності, відкриваючи можливості для розвитку рідної мови і культури в умовах багатонаціональної Габсбурзької монархії.

Однією з ключових складових діяльності Я. Головацького була його участь у «Руській трійці» – літературно-громадському гуртку, що відігравав важливу роль у популяризації української мови та культури серед освіченої молоді Галичини. Разом з Маркіяном Шашкевичем та Іваном Вагилевичем він працював над створенням альманаху «Русалка Дністровая», що став знаковою подією в українській літературі. Цей альманах, що містив народні пісні та літературні твори українською мовою, став основою для розвитку нової літературної традиції в Галичині, що надихнула наступні покоління письменників. Важливим елементом його діяльності була наукова і викладацька робота у Львівському університеті на кафедрі «руської» (української) мови і літератури. Під його керівництвом формувалося нове покоління інтелігенції, що усвідомлювало себе частиною української спільноти і прагнуло до її культурного відродження.

Однак після поразки європейської демократичної «весни народів» 1848–1849 рр. в Галичині ідейні погляди Я. Головацького поступово зазнали змін. Розчарування в обмежених можливостях національного руху в межах австрійської адміністрації та несприятливий вплив політичних обставин призвели його до орієнтації на Російську імперію, політичного москвофільства.

Я. Головацький повірив, що мовно-культурне об'єднання з Росією може забезпечити австрійським русинам культурний розвиток і захист від германізації чи полонізації. Це стало основою його політичних поглядів із середини XIX ст. У 1867 р. він переїхав до Росії, де продовжив свою наукову діяльність, уже на відверто проросійських позиціях, останні роки життя провів у далекому м. Вільно (нині – Вільнюс).

Актуальність дослідження життя і діяльності Я. Головацького полягає в оцінці його внеску в українське народознавство та літературну спадщину, розумінні його ролі в розвитку модерної української національної ідентичності в Галичині (хоч і далеко неоднозначну з огляду на ідейну еволюцію). Я. Головацький став важливою фігурою для формування громадської думки, впливаючи на розвиток уявлень про національну самосвідомість і культурну автономію. Аналіз його еволюції дозволяє глибше зрозуміти складність культурних і політичних процесів досліджуваного періоду, дає змогу осмислити шляхи, якими йшли провідні представники українського руху, визначити межі та можливості національного розвитку в контексті аналогічних загальноєвропейських процесів.

Актуальність вивчення постаті Я. Головацького зумовлена ще й потребою сучасного українського суспільства у глибшому розумінні історичних передумов формування модерної національної самосвідомості. У часи, коли ідентичність українців продовжує зазнавати викликів як у зовнішньому, так і у внутрішньому вимірі, постаті діячів XIX століття, які стояли біля витоків національного руху, набувають нового звучання. Дослідження діяльності Я. Головацького дає змогу проаналізувати, як формувалися перші концепції українськості в умовах колоніального тиску та багатонаціонального середовища, і яким чином гуманітарна наука, література та громадська активність сприяли становленню модерної української нації.

Надзвичайно важливою є й педагогічна складова. Постать Я. Головацького може стати предметом поглибленого вивчення у межах навчальних курсів з історії України, української літератури та культури в ЗЗСО. Матеріали про його

життя і творчість можуть бути використані при укладанні навчальних програм, у роботі вчителів під час вивчення тем, пов'язаних із національним відродженням на Західній Україні. Залучення учнів до ознайомлення з працями Я. Головацького, зокрема його етнографічними розвідками, допоможе формувати інтерес до джерельної бази української культури, поглиблювати міждисциплінарне мислення і сприяти формуванню історичної пам'яті молодого покоління.

У позашкільній діяльності (зокрема, в рамках краєзнавчих гуртків, наукових товариств учнів, проєктних досліджень) постать Я. Головацького може бути прикладом для наслідування як інтелектуала, що прагнув зберегти й утвердити рідну мову, культуру та історичну спадщину. Проведення заходів, присвячених «Руській трійці», читання уривків з «Русалки Дністрової», мандрівки місцями, пов'язаними з діяльністю Я. Головацького і т. п., здатні оживити інтерес до української культури й історії серед молоді, сформувати глибше розуміння зв'язку між минулим і сучасністю.

Мета роботи – дослідити наукову, літературну і громадську діяльність Я. Головацького (1814–1888 рр.) у контексті формування української національної ідентичності в ХІХ столітті під кутом зору шкільної освіти. Основна увага приділяється аналізу його внеску в розвиток українського народознавства – фольклористики і мовознавства, літературної критики, ролі у просвітницькому русі, зокрема в діяльності гуртка «Руська трійця» та укладанні альманаху «Русалка Дністровая», а також висвітленню методичних аспектів можливості використання зібраних та опрацьованих матеріалів у сучасній шкільній освіті.

Для досягнення зазначеної мети були визначені наступні **завдання**:

- зробити загальну характеристику джерел та історіографії досліджуваної проблематики;
- проаналізувати життєвий шлях і громадську діяльність Я. Головацького в історичній ретроспективі;
- розглянути наукові та літературні здобутки колишнього діяча «Руської трійці»;

- з'ясувати на прикладі Я. Головацького значення історичних постатей у формуванні національної самосвідомості;
- дослідити методичні аспекти використання матеріалів дослідження в ЗЗСО;
- розкрити можливості для висвітлення історичної постаті на уроках історії в 9 класі відповідно до діючої шкільної програми.

Об'єктом дослідження є наукова, літературна і громадська діяльність Я. Головацького (1814–1888 рр.) у контексті національно-культурного відродження на Західній Україні в ХІХ столітті, під кутом зору вивчення цього питання в закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО). З історичного боку особливу увагу приділено його ролі як одного з фундаторів українського народознавства, члена «Руської трійці», науковця, просвітника та педагога, чия діяльність вплинула на формування національної свідомості українців у Галичині.

Предмет досліджень – особливості та закономірності розвитку наукової, літературної і громадської діяльності Я. Головацького, її використання в сучасній шкільній освіті. Зокрема, звернуто увагу на аналіз його наукових праць – фольклористичних і етнографічних розвідок, публіцистичних і літературних творів, а також на трансформацію його світогляду, ідейного впливу на формування української інтелігенції, національної ідентичності та історичної пам'яті, а також на можливості використання зібраного та опрацьованого матеріалу в ЗЗСО.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період життя і діяльності Я. Головацького – від його народження у 1814 р. до смерті в 1888 р. У дослідженні висвітлено основні етапи становлення і розвитку його наукової, літературної та громадської активності, зокрема приділено увагу аналізу участі Я. Головацького в діяльності «Руської трійці» в 1830-х рр., науковій і викладацькій роботі у Львівському університеті, літературній творчості, ідейній еволюції на москвофільські, відверто проросійські позиції в умовах суспільних змін другої половини ХІХ ст.

Територіальні межі дослідження обмежуються територією Східної, історичної Галичини, що перебувала у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії, де в різний період жив і працював Я. Головацький, а також охоплюють Центрально-Східну Європу – чеські, словацькі й польські етнічні землі та Російську імперію, з якими в різний час були пов’язані його життя та діяльність.

Стан наукового вивчення теми. Розвиток історичної науки в незалежній Україні відкриває нові можливості для дослідження життєписів видатних постатей, які зробили вагомий внесок у становлення українського національного руху, але чия діяльність у радянські часи висвітлювалася досить упереджено, з «білими плямами» в біографії. Серед визначних особистостей, яких подарувала українській нації прикарпатська земля, важливе місце займає літератор, науковець, громадський діяч та один з учасників гуртка «Руська трійця» – Яків Головацький, який у першій половині XIX ст. уособлював кращі риси галицько-української інтелігенції. Історіографічна база пропонованого дослідження охоплює значну кількість наукових праць, які прямо або опосередковано розглядають життєпис і діяльність Я. Головацького. З часом сформувалася окрема наукова галузь – шашкевичезнавство (від прізвища лідера гуртка – М. Шашкевича), в межах якої досліджується і спадщина учасників «Руської трійці», в т. ч. Я. Головацького.

Перші праці, що торкалися діяльності Я. Головацького, були опубліковані ще в дорадянський період – до 1939 року, за часів Австрійської імперії та Другої Речі Посполитої, зокрема авторами М. Тершаковцем [54], К. Студинським [10; 11] та ін.

Після 1939 р., попри суворий цензурний контроль і панування компартійно-класової ідеологічної концепції, радянські вчені приділяли досить значну увагу культурно-просвітницькій діяльності «Руської трійці». Втім, основна увага авторів, за нечисленними винятками, зосереджувалася переважно на періоді життя Я. Головацького (як і М. Шашкевича та І. Вагилевича), пов’язаному з участю в діяльності «Трійці», а також на аналізі його наукової і літературної спадщини.

Зокрема, науковий інтерес становить, зокрема, монографічне дослідження Г. Гербільського [21], опубліковане в 1964 р. Основну увагу в своїй праці автор приділив висвітленню боротьби прогресивної суспільної думки в Галичині проти реакційних, «буржуазних» тенденцій. Цілий четвертий розділ був присвячений аналізу просвітницької діяльності «Руської трійці». Дослідник у загальних рисах охарактеризував ставлення членів гуртка до австрійської влади, підкреслив їхнє занепокоєння безправним становищем селянства, а також розкрив їхні погляди на мовну та етнічну єдність українського народу. Окремо проаналізовано взаємини галицьких діячів із представниками національного руху Наддніпрянської України, польськими, чеськими та словацькими науковцями і поетами тощо [21, с. 251].

Автором праць про «Руську трійцю», зокрема про діяльність Я. Головацького, був історик О. Петраш [43–45]. У 1972 р. вийшла друком його книжка, присвячена громадсько-культурній діяльності «гуртка М. Шашкевича» в 1830–1840-х рр. У розділі, присвяченому Я. Головацькому, автор подає розгорнуту характеристику його життєвого шляху, акцентуючи увагу на літературній та народознавчій діяльності. У 1986 р. О. Петраш опублікував друге, доповнене видання свого дослідження, де також приділив увагу послідовникам і спадкоємцям ідей «Руської трійці» [44]. Важливою для розуміння формування світогляду Я. Головацького була праця О. Петраша про «Руську трійцю», опублікована вже в незалежній Україні у 1996 р. [45].

Етнографічно-фольклористичну діяльність «Руської трійці» ґрунтовно дослідив львівський науковець Р. Кирчів, автор монографії в 1990 р. [33]. Спираючись на значний масив джерел, автор комплексно висвітлив напрями та особливості «збиральницької» роботи учасників гуртка, окреслив її внесок у національне життя русинів-українців Галичини. У цій праці наведено також відомості про взаємини Я. Головацького з наддніпрянським науковцем М. Максимовичем. У 2011 р. Р. Кирчів випустив друге, доповнене видання монографії [32].

Отже, українські історики навіть в умовах партійно-радянського тоталітаризму зробили значний внесок у вивчення діяльності Я. Головацького та в цілому «Руської трійці», хоча й змушені були враховувати існуючі ідеологічні обмеження.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 р. розпочався активний процес дослідження діяльності «Руської трійці», що відкрив можливості для більш об'єктивного, неупередженого висвітлення українського минулого. Протягом 1990–2000-х рр. було проведено низку міжнародних наукових конференцій під назвою «Шашкевичіана», під час яких виголошувалися доповіді, присвячені багатогранній творчій спадщині учасників гуртка, вийшли друком відповідні колективні монографії [37; 38].

Взаєминам Я. Головацького з наддніпрянсько-українськими та російськими діячами присвятив низку наукових статей та окрему монографію дослідник модерного українського націотворення І. Райківський [46–50]. У своїх працях автор, спираючись на першоджерельний матеріал, детально висвітлює контакти «Руської трійці» в 1830–1840-х рр. з фольклористами М. Максимовичем, О. Бодянським, І. Срезневським та іншими вченими з підросійської України [46; 47]. Дослідник зазначає, що більшість наукових зв'язків Я. Головацький встановлював переважно через листування (особисто він зустрівся лише з І. Срезневським у Львові 1842 р.). При цьому науковий та інформаційний характер цих взаємин підкреслював ідею етнічної та культурної єдності українського народу по обидва боки австро-російського кордону [47].

Одним з основних напрямків у вивченні життя та діяльності Я. Головацького була його роль у національному та культурному відродженні Галичини ХІХ ст. Цій проблематиці були присвячені праці І. Галенка [19–20], який розглядає викладацьку діяльність Я. Головацького в контексті розвитку українознавства і славістики у Львівському університеті. Важливими для розуміння неоднозначності життєпису колишнього діяча «Руської трійці» стали роботи М. Гнатюка [22–24], який зосереджує увагу на зміні політичних поглядів

Я. Головацького – від беззаперечної підтримки української національної ідеї до його зсуву в бік москвофільства.

Важливий внесок у вивчення діяльності Я. Головацького в галузі української літератури і народознавства ще з радянських часів здійснив М. Шалата [61; 62], а також та М. Люзняк [37]. М. Шалата досліджував архіви Я. Головацького, його участь у створенні бібліографічних і культурних проєктів [62], тоді як М. Люзняк аналізувала його роль як книгознавця, який зберігав культурні пам'ятки та сприяв розвитку національного книжкового обігу [37]. Місце і роль Я. Головацького в розвитку української фольклористики як науки висвітлюється в дослідженнях М. Циганика [55–60], який акцентує увагу на його фольклорних записах, зокрема у збірнику «Народні пісні Галицької й Угорської Русі» [56; 59]. Дослідник також проаналізував участь Я. Головацького в науково-культурному середовищі Галичини першої половини XIX ст., його взаємодію з іншими діячами національного руху досліджуваного періоду, а також дав оцінку постаті діяча, його внеску у видання «Русалки Дністрової» в оцінці І. Франка [57].

Крім того, варто звернути увагу на роботи Я. Грицака [24–26], який у контексті узагальнюючого аналізу формування модерної української нації в XIX ст. звернув увагу на міжслов'янські зв'язки і наукову діяльність Якова Головацького та його брата Івана, а також на статтю О. Седяра, який розглядає видавничу діяльність Івана та Якова Головацьких у 1840–1848 рр. [24].

Отже, інтерес до діяльності Я. Головацького в українській історіографії є свідченням важливості його внеску в український національний рух, розвиток національної науки, літератури та культури. Його співпраця в молоді роки з М. Шашкевичем та І. Вагилевичем показує, як ці діячі разом працювали над створенням основ національної ідентичності через літературні твори та наукову народознавчу діяльність. Публікації про Я. Головацького сприяють кращому розумінню його місця і ролі в національно-культурному відродженні Галичини XIX ст., що дозволяє створити більш об'єктивну картину формування модерної української нації того часу.

Огляд дорадянської, радянської та сучасної української історіографії свідчить про незмінний інтерес науковців до постаті Я. Головацького в контексті діяльності «Руської трійці» та її послідовників. Якщо радянська історіографія, попри певну увагу до цієї теми, була обмежена партійно-класовими догмами, то після проголошення незалежності України 1991 р. вітчизняні дослідники отримали можливість ширше й об'єктивніше висвітлювати різні аспекти наукової та громадської діяльності Я. Головацького. Вона виявилася неоднозначною через ідейну еволюцію на москвофільські, проросійські позиції та виїзд до Російської імперії в 1867 р., де він провів останні роки життя і помер.

У процесі підготовки даної роботи було проаналізовано низку навчально-методичних джерел, що дозволило не лише окреслити сучасний стан викладання історії в загальноосвітніх навчальних закладах, а й глибше осмислити роль історичної особи як об'єкта навчання.

Особливу увагу приділено працям О. Пометун, Н. Гупан, Л. Пироженко та В. Власова [73–76], які послідовно розвивають компетентісно орієнтований підхід до навчання історії. Вони пропонують методики, що сприяють формуванню критичного мислення, активному залученню учнів до аналізу історичних подій, що є надзвичайно важливим при висвітленні постаті Якова Головацького.

Цінними були також роботи, присвячені загальній методиці викладання історії [70, 71, 78], оскільки вони дозволяють побачити, як змінювався підхід до подачі навчального матеріалу та як історична постать може бути подана не лише в хронологічному контексті, а й як активний суб'єкт суспільних змін.

Окрему групу становлять джерела, які стосуються біографістики [65; 72], адже саме через біографічний підхід постать Я. Головацького набуває нових, глибших вимірів. Зокрема, стаття Т. Воропаєвої [65] дозволила осмислити, як особистість може бути представлена як носій історичної епохи, а праця С. Моцака [72] дала змогу простежити еволюцію поглядів на роль особистості в історії.

Також були враховані чинні шкільні програми та підручники [66; 67], що дозволило співвіднести академічний зміст з освітнім стандартом. Зокрема, підручник О. Гісема та О. Мартинюка [66] надає унаочнення того, як викладаються ключові теми з історії України в контексті шкільного курсу.

Методичні матеріали [68; 69] дали змогу краще зрозуміти, яким чином історичні особи вводяться в освітній контекст, зокрема, як через їхню діяльність учні можуть досягнути складності історичних процесів та багатовимірності минулого.

Таким чином, аналіз використаної навчально-методичної літератури засвідчив її багатогранність та важливість для комплексного підходу до вивчення ролі історичної особи в шкільній історії.

Джерельна база. Діяльність Я. Головацького, як і фольклорно-літературного гуртка «Руської трійці», до якого він належав, уже понад півтора століття привертає значний науковий інтерес, про що свідчить, зокрема, велика кількість історичної літератури. Водночас різні аспекти життєвого шляху й творчої спадщини Я. Головацького досі залишаються недостатньо висвітленими. Основою для наукового дослідження є пошук та всебічне опрацювання різноманітної джерельної бази, яку можна класифікувати наступним чином:

- опубліковані збірники документів і матеріалів;
- творчий доробок Я. Головацького та його сучасників, у т. ч. діячів «Руської трійці»;
- епістолярна спадщина діячів того часу;
- мемуарна література – спогади друзів і знайомих галицького діяча.

Серед опублікованих джерел особливу увагу заслуговує збірник документів, підготовлений львівським істориком Ф. Стеблієм [9], який висвітлює основні напрямки громадсько-культурної діяльності «Руської трійці» на тлі буремних подій у Галичині 1830–1840-х рр. Збірник, виданий у Києві в 1989 р. під назвою «Русалка Дністровая», містить відомості про підготовку і публікацію важливого фольклорно-літературного альманаху «Руської трійці», що започаткував нову українську літературу в Галичині.

Найбільший інтерес для істориків становить перебування Я. Головацького в гуртку «Руська трійця» та їх знаменита літературна публікація «Русалка Дністровая» в Буді (нині – Будапешті) в 1837 р. Це була перша літературна праця, написана народною мовою в Галичині, що стала переломною віхою в національному відродженні місцевих русинів-українців. Аналіз «Русалки Дністрової» свідчить, що члени «Руської трійці» виступали за етнічну єдність українських земель, розділених між двома імперіями — Російською та Австрійською. Перевидати «Русалку Дністровую» вдалося лише в 1950 р. завдяки зусиллям окремих дослідників, які, в умовах радянської влади витратили не менше зусиль, ніж сама «Руська трійця» в 1836 р., за словами дрогобицького історика М. Шалати [8].

Дослідження діяльності Я. Головацького опирається на важливі джерела, серед яких видання, що містять його літературну спадщину. Одним із таких видань є збірник, упорядкований Н. Гаєвською [4], в якому зібрано твори колишнього діяча «Руської трійці», серед яких «Два віночки», «Братові з-за Дунаю», «Весна» та ін. Ці твори надають уявлення про його погляди на українську літературу, зокрема на її розвиток у XIX ст. Окремі розділи також містять вступи та коментарі, що допомагають зрозуміти контекст творів.

Іншим важливим джерелом для дослідження є збірник творів М. Шашкевича та Я. Головацького, виданий у Львові в 1913 р. [5]. Це видання містить не лише літературну спадщину Я. Головацького, але й дозволяє ознайомитися з поглядами двох провідних діячів «Руської трійці» на культуру та літературу Галичини того часу. У збірнику зібрані твори, що стали важливими етапами в історії української літератури.

Серед використаних у роботі першоджерел є твори сучасників подій, які жили в один час з Я. Головацьким. Так, Іван Франко у своїй роботі «Критичні письма о галицькій інтелігенції» [6], що була опублікована в 50-томному виданні його творів, звернув увагу на діяльність галицької інтелігенції, зокрема на роль Я. Головацького в культурному житті краю. Цей текст допомагає глибше зрозуміти неоднозначний вплив Я. Головацького на розвиток національної

самосвідомості галицьких українців та української літератури в ХІХ ст. Крім того, І. Франко звернувся до аналізу постаті відомого народовського діяча Омеляна Огоновського [6], показуючи, як різні культурно-освітні діячі Галичини, серед яких був і Я. Головацький, впливали на розвиток української національної культури та науки. Франкові роздуми були важливим джерелом для аналізу діяльності Я. Головацького та інших представників української інтелігенції того часу, хоч вони є досить суб'єктивними через підтримку ним радикально-соціалістичних, драгоманівських ідей, що суперечили і москвофільським, і народовським.

Унікальним джерелом для дослідження є збірка творів «Руської трійці», що була видана у 1982 р. під редакцією М. Шалати [8]. Вона містить не тільки літературні твори, але й елементи їх культурної та громадської діяльності. Це видання дає уявлення про фольклорно-літературне об'єднання трьох діячів, їх внесок у розвиток національної ідеї та української культури. До цього видання увійшли не лише літературні твори М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького, які були надруковані в альманасі «Русалка Дністровая», а й раніше невідомі твори цих авторів. Літературна спадщина цих авторів написана в романтичному стилі, що підкреслює велич рідного народу, рішуче виступає проти соціального та національного гніту, а також пропагує ідею мовно-культурного об'єднання українських земель обабіч австро-російського кордону. Матеріали цієї збірки підкреслюють важливу роль Я. Головацького у створенні нової української літератури та наукової думки, а також його стосунки з іншими діячами того часу. Зокрема, твори, що входять до збірки, дають змогу вивчити його фольклористичну та літературну діяльність, що була спрямована на збереження та розвиток української культури.

Окремим видом джерел є епістолярна спадщина Я. Головацького, що стала важливою частиною його літературної та наукової діяльності, свідчить про глибину його думок та широкі зв'язки з видатними особистостями того часу. Особливо цінними є його листи, що містять роздуми про стан української культури, освіти, соціально-політичні проблеми досліджуваного періоду.

Кореспонденція Я. Головацького дає можливість глибше зрозуміти контекст його творчої діяльності, відносини з іншими діячами культури та його особисту позицію щодо важливих суспільних подій. Листи часто свідчать про прагнення автора до відродження української національної свідомості, а також його активну участь у процесах розвитку освіти й літератури.

Збірки листів Я. Головацького, видані дослідником К. Студинським [10; 11], дають змогу дослідити еволюцію поглядів науковця, письменника і громадського діяча на різні аспекти соціального та культурного життя. Видання «Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835–49» (1909 р.) [10] та «Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850–62» (1905 р.) [11] містять не лише особисті повідомлення, але й важливі свідчення участі діяча в українському національному русі. Ці збірки є незамінним джерелом для розуміння інтелектуального середовища свого часу та важливих постатей української історії й культури.

На особливу увагу заслуговують спогади Я. Головацького, який був важливою постаттю в «Руській трійці» [11; 12]. Після поразки революції 1848–1849 рр. Я. Головацький поступово схилювався до москвофільських, проросійських поглядів. Зокрема, написана на схилі віку в еміграції його розвідка про свого колишнього товариша І. Вагилевича вийшла друком у 1883 р. на сторінках історико-літературного журналу «Киевская старина» [13]. У ній Я. Головацький зосередився на біографії І. Вагилевича, особливо звернувши увагу на його зв'язки з польськими вченими. Я. Головацький критично ставився до цієї співпраці, вказуючи, що І. Вагилевич став жертвою політичних маневрів польських інтелектуалів. У своїй праці він також розглянув останні роки життя І. Вагилевича (1850–60-ті рр.) та згадав про прощальну зустріч з ним 9 травня 1866 р. [13, с. 471].

Я. Головацький також став автором спогадів «Воспоминание о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче», які були опубліковані в 1885 р. [12]. У цих спогадах він знову звертається до своїх старих друзів, згадує спільні мандрівки Галичиною, коли вони разом збирали усну народну творчість. Я. Головацький

писав про постійні зустрічі, де «Трійця» обговорювала питання літератури, народності, історії й навіть політики. Він підкреслює, що жартома їх називали «Руською трійцею» [12, с. 11]. Додатково, Я. Головацький надав важливу інформацію про стосунки І. Вагилевича з російським вченим М. Погодіним. Однак, оскільки ці спогади, як і будь-яка мемуарна література, можуть містити певні неточності, вони потребують уважного аналізу і порівняння з іншими джерелами. Незважаючи на це, спогади Я. Головацького дають унікальну можливість зазирнути в атмосферу епохи та зрозуміти погляди очевидців подій.

Отже, джерела про життя і діяльність Я. Головацького (твори самого Я. Головацького та його сучасників, опубліковані збірники документів і матеріалів, епістолярна спадщина, мемуарна література) забезпечують глибоке розуміння його місця і ролі в історії української літератури та культури, зв'язків з іншими діячами українського національного руху в ХІХ ст.

Пропонована робота має міждисциплінарний характер, а її тематика пов'язана з можливістю використання зібраних та опрацьованих матеріалів у сучасній шкільній освіті. При підготовці відповідних розділів роботи було враховано ключові законодавчі акти, які визначають сучасні підходи до організації освітнього процесу в Україні. Зокрема, Закон України «Про освіту» (2017) [1] і Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020) [2] стали важливою нормативною базою для осмислення цілей, принципів та змісту сучасної історичної освіти. Ці документи окреслюють засади компетентнісного підходу до навчання, пріоритет розвитку критичного мислення, особистісно орієнтованого навчання та виховання на засадах демократичних цінностей. Ці принципи можуть бути використані в контексті вивчення ролі видатних історичних особистостей, таких як Я. Головацький. Використання нормативно-правової бази України у сфері шкільної освіти дозволило узгодити методичні розділи роботи з актуальними освітніми стандартами та законодавчими вимогами.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі наукової, літературної та громадської діяльності Я. Головацького під кутом зору сучасної

шкільної освіти, що дозволяє всебічно оцінити його внесок у національно-культурне відродження XIX століття, взаємини з діячами українського, польського, чеського, словацького та російського культурно-наукового середовища. Здійснено спробу виявити особливості його наукової спадщини в галузях етнографії, мовознавства, історії, а також простежено розвиток його літературної творчості й громадської активності в умовах складних соціально-політичних процесів того часу. У пропонованій роботі на прикладі Я. Головацького охарактеризовано значення історичних постатей у формуванні національної самосвідомості, можливості для висвітлення матеріалів дослідження в ЗЗСО на конкретних прикладах.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, спрямованих на всебічний аналіз наукової, літературної та громадської діяльності Якова Головацького (1814–1888 рр.). Дослідження ґрунтується на принципах наукової об'єктивності, історизму, системності та комплексності в підході до вивчення історичних і культурних явищ.

У процесі роботи застосовано історико-біографічний метод для відтворення життєвого і творчого шляху Я. Головацького в контексті суспільно-політичних процесів його доби, порівняльно-історичний метод для виявлення особливостей його діяльності у співвідношенні з іншими діячами епохи, системно-аналітичний метод для комплексного розгляду різних напрямів його роботи як єдиного цілого, а також метод джерелознавчого аналізу для критичного опрацювання рукописних та друківаних джерел.

Текстологічний аналіз застосовано для вивчення мовностилістичних особливостей його літературної спадщини. Застосування цих методологічних підходів дозволяє глибше розкрити специфіку формування наукових, літературних і громадських поглядів Я. Головацького та його внесок у розвиток української культури й національної свідомості в контексті соціокультурних процесів Галичини XIX – початку XX ст.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості

використання висновків і матеріалів дослідження для подальшого вивчення історії України, української культури, науки та літератури XIX століття. Результати можуть бути використані при підготовці навчальних курсів, спеціальних лекцій з історії української літератури, філології, культурології та історії громадських рухів.

Матеріали дослідження можуть слугувати основою для створення науково-популярних праць, методичних розробок, а також бути корисними для краєзнавчих досліджень і музейної роботи, присвяченої видатним діячам української культури, зокрема Я. Головацькому.

Структура роботи визначена завданням, характером та метою дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів з підрозділами, висновків та списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1. Життєвий шлях і громадська діяльність

Якова Головацького

1.1. Формування світогляду і початок громадської роботи

Яків Головацький народився 17 жовтня 1814 р. в селі Чепелі, що нині належить до Бродівського району Львівської області. Він походив із багатодітної родини греко-католицького священника. Родовід Головацьких має глибоке історичне коріння: батько та дід Якова були представниками дрібної руської галицької шляхти. За родинними переказами, їхня родина належала до герба Прус – відомого середньовічного символу, яким користувалися близько 400 шляхетських родин польського, українського, литовського та білоруського походження. Початкову освіту Яків розпочав у Львівській початковій школі, де навчався у 1820–1825 рр. Проте вже на початку навчання він тяжко захворів і був змушений повернутися додому для лікування. Період одужання став для хлопчика важливим етапом самоосвіти: під опікою родини він вивчив основи церковнослов'янської мови, що в майбутньому стало однією з підвалин його філологічних зацікавлень [21, с. 118].

У 1825 р., одужавши, Я. Головацький відновив навчання та з ентузіазмом почав опановувати німецьку граматику, що було необхідним для подальшої освіти. Того ж року він вступив до престижної Домініканської гімназії у Львові, де здобув ґрунтовні знання з класичних мов, літератури та історії. Період гімназійного навчання став часом формування його світогляду та інтересу до рідної культури [42, с. 97].

У 1831 р. Я. Головацький вступив на філософський факультет Львівського університету. Атмосфера університету, де панувала відносна академічна свобода, сприяла розвитку його наукових зацікавлень. Яків настільки захоплювався історією, мовознавством і взагалі народознавством, що нерідко читав улюблені книжки навіть під час лекцій, що свідчить про його непересічний потяг до знань і глибоку самоосвіту. Після завершення філософського курсу Я. Головацький продовжив освіту в Генеральній (Духовній) семінарії у Львові, що готувала висококваліфікованих духовних лідерів для Греко-католицької церкви

(далі – ГКЦ). Семінарія мала репутацію одного з найкращих освітніх закладів свого часу, що поєднував строгі релігійні вимоги з глибокою гуманітарною підготовкою. Тут Я. Головацький зміг не тільки поглибити знання з теології, але й зміцнити свій інтерес до філології, історії та етнографії, що згодом стало основою його багатогранної наукової діяльності [42, с. 98].

Важливим етапом в освітньому становленні Я. Головацького стало навчання на богословських студіях за межами Львова. Зокрема, він продовжив студії в м. Кошицях (Кошице, нині – Словаччина), де здобув ширше уявлення про розвиток богословської науки в інших регіонах Австрійської імперії. Саме тут він поглибив своє розуміння важливості національної самосвідомості та ролі освіти у зміцненні національно-культурної ідентичності. Пізніше Я. Головацький продовжив навчання у Пештському університеті (нині – Будапешт, Угорщина), де він познайомився з діячами слов'янського культурного руху. Особливий вплив на молодого вченого справили зустрічі з відомими слов'янофілами Яном Колларом і Павлом Шафариком. Обидва були не лише визначними науковцями, а й активними збирачами народної творчості, пропагуючи ідеї слов'янської єдності та культурного відродження. Спілкування з ними остаточно утвердило Я. Головацького у прагненні працювати на користь русько-української культури та науки [42, с. 98].

Після завершення навчання Я. Головацький в 1838 р. повернувся до Галичини, хоча залишив Львів як постійне місце проживання. Проте його наукова діяльність лише активізувалася: він розпочав масштабну роботу зі збору фольклорних матеріалів, народних пісень, обрядових текстів і казок. Ці записи стали безцінним джерелом для дослідження культури українського народу та формування національної самосвідомості. Крім фольклору, Я. Головацький активно цікавився художньою літературою, історичними документами та рукописами. Його метою було не лише збереження, а й поширення знань про руську, тобто українську спадщину серед ширшого кола тодішньої інтелігенції. Він планував публікацію зібраних матеріалів, прагнучи довести світові глибину

і багатство української культури, яка потребувала як належного визнання, так і підтримки в умовах підневільного існування.

У період 1839–1842 рр., уже після виходу в світ фольклорно-літературного альманаху «Русалка Дністровая», якому судилося стати переломною віхою не лише в діяльності Я. Головацького, але й національного руху в Галичині загалом, він проживав у різних місцях: у батьківському домі, в Коломиї у свого друга та наставника, директора місцевої школи Миколи Верещинського, а також у Криворівні, де мешкали батьки його дружини Марії Бурачинської, з якою він одружився у травні 1841 р. Водночас Я. Головацький займався різними тимчасовими роботами та очікував на висвячення, що затягувалося в умовах незадоволення церковними та урядовими колами виданням ним «Русалки Дністрової», в обхід офіційної цензури [45, с. 67].

Для розуміння перших кроків Я. Головацького як вченого і філолога логічно звернутися до формування світогляду його рідного брата Івана Головацького, який мав значний вплив на творчі зацікавлення Якова. У вересні 1839 р. Іван Головацький почав навчатися у Відні. Як свідчать записи у «Щоденнику-подорожі» (вересень – грудень 1839 р.), у цей час він близько зійшовся з членами слов'янських конспіративних організацій [52, с. 49].

За словами дослідника Я. Грицака, у Відні Іван познайомився з активістами чеського радикально-демократичного руху – членами таємного «Слов'янського союзу» Ф. Кампеліном і Й. Подліпським, а також із представниками місцевої групи «Союзу синів Вітчизни»: К. Мощанським, П. Ботманом, К. Гасманом та словацьким діячем А. Врховським. Під впливом цих знайомств І. Головацький став відданим прихильником ідеї об'єднання слов'янських народів-республік. Улітку 1840 року його навіть викликала на допит віденська поліція за підозрою в участі в таємних слов'янських об'єднаннях, однак, через нестачу доказів І. Головацького звільнили [25, с. 687].

Улітку 1839 року Я. Головацький вирушив у подорож територіями Галицької та Угорської Русі. Ця мандрівка стала важливою віхою в його житті, оскільки надала йому можливість особисто ознайомитися з життям українського

народу в різних регіонах. Маршрут пролягав через Миколаїв, Стрий, Болехів, Коломию, Жаб'є (нині – Верховина), Рахів, Хуст, Мукачево, Ужгород і Перемишль. Подорож тривала кілька місяців і супроводжувалася ретельними спостереженнями за побутом, мовою, звичаями та пісенною творчістю місцевого населення.

Результати своїх мандрівок Я. Головацький описав у листах до свого приятеля, чеського письменника й ученого Карела Запа (1812–1871 рр). Ці листи стали не просто особистим листуванням, а цінним джерелом наукових спостережень, у яких уперше з українських позицій подавалося бачення етнографічних, культурних і соціальних реалій західноукраїнських земель. У своїх текстах Я. Головацький показав глибоке знання історичних джерел та особливостей української історії, прагнучи через них обґрунтувати право русинів-українців на власну землю та національне відродження [34].

Особливе місце в його листах займали роздуми про об'єднання слов'янських народів. Перебуваючи серед величних гірських краєвидів Чорногори, Я. Головацький із натхненням писав про спільне історичне коріння слов'ян та необхідність їх єднання задля культурного і політичного розвитку. Його думки перегукувалися з ідеями панславізму, що набували популярності в тогочасній Європі, особливо в середовищі молодого інтелігенції [42, с. 99].

На початку 1840-х рр. Я. Головацький продовжив активну наукову роботу. Він зібрав значну колекцію українських народних пісень, що стала підсумком багаторічних зусиль зі збереження усної народної творчості. Я. Головацький розумів важливість публікації цих творів для зміцнення національної свідомості русинів-українців, тож прагнув якнайшвидше видати їх у друкованому вигляді. Спочатку він покладав великі надії на фінансову підтримку з боку єпископа ГКЦ Івана Снігурського, який у 1840 р. обіцяв допомогти видати збірку у своїй друкарні. Також існували плани надрукувати пісні за кошти шляхтича Миколи Верещинського. Однак через брак коштів, труднощі з австрійською цензурою та низку інших об'єктивних перешкод опублікувати збірку тоді не вдалося. Ні у Львові, ні у Відні праця Я. Головацького не побачила світ, що стало великим

розчаруванням для вченого, однак не зупинило його подальшу наукову діяльність [42, с. 99].

Таким чином, формування світогляду Я. Головацького відбувалося під впливом важливих культурних, соціальних і політичних процесів на етнічних українських землях, що відбувалися в контексті поширення з Європи демократичних ідей Просвітництва, Великої французької революції, з її гаслами «Свобода, рівність, братерство», романтизму кінця XVIII – початку XIX ст. Його світогляд був глибоко пронизаний ідеями національної свободи, відродження поневолених слов'янських народів та боротьби за мовно-культурну самобутність руського, українського народу. Я. Головацький вірив у важливість освіти та розвитку національної самосвідомості, що стало основою для його подальшої громадської та літературної діяльності. Початок громадської роботи Я. Головацького був тісно пов'язаний з якісною освітою, яку він отримав, навчаючись у львівській гімназії та на філософському факультеті місцевого університету, духовній семінарії ГКЦ.

Я. Головацький на початку 1830-х рр. активно зайнявся народознавчою діяльністю, співпрацював з іншими українськими та слов'янськими діячами національно-культурного руху. Ініціативи щодо вивчення і популяризації живої народної мови, фольклору, історії, необхідності формування національної літератури на народнорозмовній основі стали основою для його подальшої громадської діяльності, яка мала значний вплив на розвиток загальноукраїнського національного руху.

1.2. Я. Головацький – діяч «Руської трійці» та українського національно-культурного відродження в 1830–1840-х рр.

Під час навчання у Львівському університеті на початку 1830-х рр. Я. Головацький познайомився з однолітками Маркіяном Шашкевичем та Іваном Вагилевичем. Вони стали його близькими друзями і соратниками, а згодом разом створили національно-патріотичний гурток молодого галицької інтелігенції під

назвою «Руська трійця». Гуртківці відстоювали ідеї українського патріотизму, прагнучи пробудити національну свідомість народу та відродити його духовне життя. У позанавчальний час члени «Руської трійці» активно зайнялися просвітницькою діяльністю, вивчали народну мову, збирали фольклор, етнографічні та краєзнавчі матеріали. Завдяки їхнім зусиллям на західноукраїнських землях зародилася нова демократична література живою народною мовою.

На час навчання Я. Головацького припав період найінтенсивнішого розвитку романтичних ідей в українській культурі. У Західній Європі романтизм, з його інтересом до народної мови і культури, історії, виник значно раніше, до початку XIX ст. такі слов'янські народи, як серби, чехи і словаки, досягли помітних успіхів у національно-культурному відродженні, пізнанні власної історії, мови й народної творчості. Ці ідеї глибоко вплинули й на молодих учасників «Руської трійці». Одним із головних напрямів їх діяльності стало збирання, дослідження й публікація українського фольклору. Я. Головацький, як і М. Шашкевич та І. Вагилевич, добре орієнтувалися не лише в творчості українських письменників і фольклористів з підросійської України, таких як Михайло Максимович, Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко, Євген Гребінка та ін., але й у фольклористичних працях авторів, що належали до інших слов'янських народів. Так, «Трійця» ознайомила з публікаціями польських дослідників Зоріана Доленги-Ходаковського та Вацлава Зелеського («*Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*», 1833 р., цю збірку І. Франко назвав «ластівкою» пробудження галицьких русинів-українців), сербського фольклориста Вука Караджича, чеських учених Вацлава Ганки і Йозефа Лінди та ін. [44, с. 66].

Загальна атмосфера слов'янського відродження надихала учасників «Руської трійці» на створення літератури, заснованої на живій народній мові й традиціях. Літературознавець М. Шалата назвав їх засновниками «львівської школи» українського романтизму [62, с. 140]. Під впливом ідей загальнослов'янського національно-культурного відродження серед членів

«Руської трійці» виникла думка створити руський, український альманах. У ньому планувалося розмістити народні пісні, авторські вірші й прозові твори, пам'ятки давньої народної творчості та переклади. Я. Головацький у своїй автобіографії на схилі віку «Пережитое и перестраданное» згадував: «Нам хотілося мати національний збірник на зразок Максимовича (видання 1827 р.). Я ж пишався тим, що у моїй збірці вміщено багато справжніх народних пісень, яких немає ні у Максимовича, ні у Залеського» [8, с. 231]. Як відомо, фольклорний збірник М. Максимовича «Малоросійські пісні», виданий у Москві 1827 р., започаткував українську фольклористику як науку.

Епіграфом до майбутньої збірки М. Шашкевич запропонував взяти рядки веснянки з народних пісень, виданих М. Максимовичем: «Світи, зоре, на все поле, закінь місяць зійде». Підготовка матеріалів тривала активно: лідер «Трійці» М. Шашкевич, використовуючи «Историю Малороссии» М. Бантиш-Каменського, написав біографію Богдана Хмельницького, казку «Олена» та кілька віршів. У свою чергу, І. Вагилевич написав поему «Мадей» і казку «Жулин і Калина», тоді як Я. Головацький уклав ліричний твір «Два віночки» і відібрав народні пісні зі свого збірника, до яких І. Вагилевич написав передмову [8, с. 231]. І. Франко пізніше наголошував, що альманах «Руської трійці» під назвою «Зоря» мав стати виявом нових прагнень галицько-руської молоді: щирого народництва, поєднаного зі слов'янофільськими ідеями [6, с. 80].

Рукопис збірки для цензури підготував Я. Головацький. Це була друга збірка «Руської трійці», але перша, рукописна – «Син Русі», наскільки відомо, не призначалася для друку. По суті, вона була підготовчою спробою діячів «Трійці» видати фольклорно-літературний альманах. Оскільки у Львові не було потрібного цензора, текст було відправлено до Відня. Однак Варфоломей Копітар, якому доручили перевірку рукопису, відмовився його читати, аргументуючи це тим, що не розуміє «руської» мови. Тоді рукопис потрапив до Венедикта Левицького, професора морального богослов'я Львівського університету, який через правопис і використання живої народної мови заборонив видання. Молоді семінаристи не здалися, в 1835–1836 рр.

Я. Головацький активізував переписку зі своїм другом, сербським патріотом і літератором Георгієм Петровичем, який, зрештою, допоміг видати «Русалку Дністровую». Угорська цензура була ліберальнішою за львівську, тому фольклорист переписав майже всі матеріали з рукопису «Зорі», зокрема статтю М. Шашкевича про Б. Хмельницького, що загубилася, і в 1836 р. надіслав альманах під назвою «Русалка Дністровая» до Пешта (сучасний Будапешт, Угорщина) [62, с. 138].

Невдовзі Я. Головацький продовжив навчання в Пештському університеті, де познайомився з чеськими, словацькими та сербськими славістами, зокрема з Яном Колларом – відомим діячем слов'янського відродження. У 1835 р. Я. Головацький повернувся на другий курс філософського факультету Львівського університету і вирішив довести справу з виданням книжки до кінця. Видання профінансував Михайло Верещинський, директор головної школи у Коломиї, а решту суми – двадцять дукатів – М. Шашкевич позичив у свого родича Івана Авдиківського. Наприкінці 1836 року побачила світ невеличка малоруська книжечка під назвою «Русалка Дністровая», без якої, за словами І. Франка, «неможливо дати повну характеристику галицького письменства» [6, с. 82]. Щоправда, на обкладинці писалося – 1837 р.

Фольклорно-літературний збірник більш як на половину складався з народних матеріалів. Символічно, що епіграфом до першого розділу стали слова про народні пісні як основу освіти, підтримку національної самобутності та окрасу мови. У збірнику Я. Головацький опублікував власний вірш «Два віночки», переклади сербських пісень «Три зозулі» та «Смерть минулих», свої записи народних творів, а також «Коротку відомість про слов'янські та руські рукописи», що зберігалися в бібліотеці монастиря святого Онуфрія у Львові [4]. Літературний доробок Я. Головацького був кількісно невеликий і складався з кількох оригінальних ліричних поезій, перекладів та коротких прозових творів. Хоча їхня мистецька цінність не була досить високою (якщо порівнювати з класиками Т. Шевченком, П. Кулішем та ін.), вони мали важливе значення для історико-літературного процесу 1830–1840-х рр. як перша публікація живої

народнорозмовної мови, що започаткувала нову українську літературу в Галичині.

І. Франко досить критично оцінював літературну творчість Я. Головацького, вважаючи його радше вченим і публіцистом, ніж справжнім поетом, і наголошував, що лише в роки революційних подій 1848 року під впливом національного піднесення в нього вийшло кілька вдалих поезій, зокрема «Чом річенько домашня» та «Заполонілось небо довкола» [6, с. 86].

Натомість вірш «Два віночки» став єдиним оригінальним твором Я. Головацького, надрукованим у «Русалці Дністровій» [9]. За своєю формою і змістом ця поезія близька до народної пісні: автор використав традиційні постійні епітети («гай зелененький», «рученька біленька»), народнопісенні паралелізми та символіку (зозуля, рута). Вірш написано в характерному для народної творчості коломийковому розмірі, що відповідало стильовим пошукам письменників-романтиків 1820–1830-х рр., зокрема старшої генерації харківської школи [16, с. 145].

Я. Головацький вважав сербську й українську («руську») мови настільки подібними, що саме українською мовою вирішив найкраще передати сербські народні пісні. Тому його переклади сербських пісень «Три зозулі» і «Смерть минулих» вирізняються високим рівнем стилістичної майстерності. «Русалка Дністровая» вийшла накладом у тисячу примірників, проте більшість із них – близько восьмисот – була конфіскована цензурою. Австрійська влада усвідомила, що навіть у невеликому накладі ця книжка могла стати потужним імпульсом до національного пробудження слов'янських народів, дати поштовх до піднесення руського, тобто українського руху в Галичині [16, с. 145].

Публікація альманаху створила Я. Головацькому чимало труднощів. Зокрема, львівський митрополит Михайло Левицький відмовився висвятити його на священника. Деякий час Яків мешкав у селі поблизу Коломиї у священника о. І. Бурачинського, з дочкою якого він пізніше одружився. Після кількох звернень Я. Головацького все ж таки висвятили на священника, і він виконував свої духовні обов'язки до 1848 року.

Однією з найбільших заслуг «Руської трійці», зокрема Я. Головацького, була діяльність у галузі етнографії та фольклористики. Завдяки наполегливій праці цих невтомних дослідників зібрано безцінні матеріали, що відображають духовну культуру Галичини. Саме члени «Руської трійці» започаткували в краї масштабну народознавчу роботу, «ходіння в народ», що згодом активно продовжили їхні послідовники [20, с. 123].

Від самого початку своєї діяльності «Руська трійця» розпочала боротьбу з «мраками тьмавими», прагнучи показати світові унікальність етнокультури рідного краю та сприяти «відродженню народної словесності». Учасники гуртка охопили своїми дослідженнями широкий спектр тем: ремесла й архітектуру, одяг і господарство, торгівлю та релігію, старовинні раритети і давні документи. Отже, їхня діяльність поєднала елементи краєзнавства, лінгвістики, етнічної історії, фольклористики та археографії. Діяльність «Руської трійці», Я. Головацького як активного її діяча, викликала значний відгук у галицькому суспільстві. Цю організацію заслужено порівнюють із Кирило-Мефодіївським братством, а літературознавець Олександр Білецький пізніше охарактеризував діяльність гуртка як «бойовий наступ в оборону прав українського народу» [17, с. 122].

Незважаючи на матеріальні труднощі та опір владних структур, упродовж 1832–1839 рр. Я. Головацький здійснив кілька подорожей Прикарпаттям, які подав у нарисах під назвою «Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л.» [14]. Ці твори у формі подорожнього щоденника, складаються з дев'яти листів до його приятеля Якова Федоровича, чеського письменника та науковця Карла Запа. Під час мандрівки Я. Головацький уважно спостерігав за побутом місцевого населення, що дозволило йому створити один із перших наукових оглядів рідного краю. У своїх листах автор продемонстрував глибокі знання історії українського народу, його культури та традицій. Я. Головацький обстоював право русинів-українців на власну землю, свободу та національне відродження, водночас був палким прихильником ідеї слов'янського єднання [14, с. 107–108].

У 1840 р. Я. Головацький разом із місцевими дослідниками здійснив ще одну наукову експедицію на Прикарпаття. Він пройшов через Чорногорський хребет, відвідав Закарпаття і Тисменицю. Під час цієї подорожі Я. Головацький одним із перших дослідників описав побут і культуру місцевої вірменської громади. Зібрані ним сотні зразків усної народної творчості увійшли до видання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» [5], що побачило світ на схилі його віку 1878 р. в Москві завдяки сприянню московського історика М. Погодіна.

Після передчасної смерті М. Шашкевича у 1843 р. Я. Головацький неформально очолив український культурно-просвітницький рух у Галичині. Зокрема, з його ініціативи було впорядковано та видано альманах «Вінок русинам на обжинки» у 1846–1847 рр., який став черговою спробою утвердження українського письменства на народній основі. У своїх численних виступах та публікаціях Я. Головацький активно захищав право української мови на рівноправне літературне життя та розвиток.

Важливим свідченням його ідейної позиції стала публіцистична стаття «Становище русинів у Галичині» [5], у якій він гостро критикував соціальну, політичну та культурну дискримінацію українського населення. Автор виступав за освітнє і мовне рівноправ'я русинів, підкреслював значення народної мови як чинника національного відродження і закликав до формування національної свідомості на основі власної історії, культури та традицій. Ця праця стала програмним текстом галицького українофільства в середині XIX століття.

Захопившись ідеями національного відродження, Я. Головацький став активним учасником першої української політичної організації в Галичині – Головної руської ради (далі – ГРР), заснованої у Львові в травні 1848 р., на початку Європейської демократичної революції, що увійшла в історія як «весна народів» 1848–1849 рр. Як й інші члени ГРР, Я. Головацький домагався відокремлення східної, української частини Галичини від західної, населеної переважно поляками (умовний кордон проходив по р. Сян, а об'єднанням історичної, східної Галичини із західною, польською австрійська влада з 1772 р. намагалася втілити в життя давній імперський принцип – «поділяй і

володарюй»). Крім того, до східної, української Галичини Я. Головацький, як і всі члени ГРР, передбачали приєднати інші українські землі під австрійською владою – Буковину і Закарпаття (Карпатську Русь).

Найбільших успіхів галицькі русини-українці під час революції досягли в культурно-освітній діяльності. Так, 16 липня 1848 р. було оголошено про створення «Галицько-руської матиці» – культурно-просвітницького товариства, створеного за зразком аналогічних слов'янських установ. Навколо нього згуртувалися науковці та літератори Галичини. Під час засідання товариства 23 жовтня 1848 р. Я. Головацький виголосив доповідь «Розправа о язиці южноруским і его наріччях», яку згодом було опубліковано [4]. У доповіді він детально проаналізував слов'янські мови, їхнє походження й особливості, спираючись на праці таких науковців, як Павел Шафарик, Александр Востоков, Єжи Копітар і Франтішек Палацький. Як основний висновок його дослідження, була думка, що українська («руська», «малоруська») мова є рівноправною серед слов'янських мов і має повне право на самостійне існування. Ще у 1843 р. у статті «Язык руский і його відміни» Я. Головацький наголошував, що літературна мова повинна базуватися на народних говірках, які розвиваються серед простого люду [17, с. 145].

12 грудня 1848 р., згідно з указом австрійського імператора, Я. Головацького було призначено першим професором новоствореної кафедри «руської мови і літератури» у Львівському університеті. Він одразу активно поринув у наукову й освітню діяльність, працюючи над академічними дослідженнями української мови та літератури. Їхні результати були викладені в його лекціях, зокрема у збірці «Три вступительніі преподаванія о рускій словесності» (1849 р.) [8]. Того ж року Я. Головацький видав «Граматику руського языка», у якій обґрунтовував бачення на «руську», українську мову як окрему гілку слов'янської мовної сім'ї, що не підпорядковується російській. Він продовжував відстоювати цю позицію і пізніше – у 1861 р. у своїй праці «Питання мови і письма русинів у Галичині» [8], написаній німецькою мовою. У

ній він рішуче виступав проти спроб австро-польських кіл запровадити латинську абетку замість кирилиці, що призвело до «азбучної війни» 1859 р.

Я. Головацький взяв участь у засіданнях «Собору руських вчених» у Львові – з'їзду передової української інтелігенції в Галичині, що працювала на ниві національного відродження. Цей з'їзд, який відбувся у вересні 1848 року під час революційних подій «весни народів», став важливим етапом у формуванні організованого українського руху в Австрійській імперії. Учасники Собору виступили за розширення прав українського населення, запровадження української мови в освіті та адміністрації, а також утвердження національної самосвідомості.

Я. Головацький виступав із промовами, брав участь у мовно-літературній секції, де відстоював ідею унормування української мови на основі народної говірки, що відповідала його багаторічним науковим і публіцистичним переконанням. Його діяльність на цьому з'їзді засвідчила прагнення до консолідації української інтелігенції задля культурного і політичного поступу.

Я. Головацький працював над створенням ґрунтовного регіонального українсько-російського словника, що охоплював говірки «руської», української мови, поширені на території Галичини, Буковини та Закарпаття. Цей словник став одним із перших діалектологічних досліджень української мови. Він містив чимало специфічних діалектних слів, які до того часу не були зафіксовані в наукових працях. Словник потенційно мав велике значення для україністики та лексикології загалом, адже давав детальну картину лексико-семантичної системи південно-західного наріччя середини XIX століття. На жаль, ця важлива праця так і залишилася незавершеною й не була опублікована [20, с. 28].

Таким чином, діяльність Я. Головацького у 1830–1840-х рр. стала важливим етапом пробудження національної свідомості українців Галичини. Як народознавець, мовознавець, фольклорист і публіцист, Головацький зробив вагомий внесок у розвиток української гуманітарної науки. Він одним із перших систематично досліджував усну народну творчість, мову, побут та звичаї

українців західноукраїнських земель, закладаючи підвалини народознавства як наукової дисципліни.

Участь у виданні альманаху «Русалка Дністровая», публікації збірки «Вінок русинам на обжинки», численні наукові статті та виступи, зокрема на Соборі руських вчених, засвідчують його відданість ідеї національного самоствердження через мову, освіту та культуру. Водночас діяльність Головацького була тісно пов'язана з викликами доби: під тиском політичних обставин він з часом відійшов від українофільських позицій і став на москвофільські позиції, що й стало суперечливою сторінкою в його біографії.

1.3. Еволюція на москвофільські позиції в 1850–1860-х рр. та виїзд до Російської імперії. Останні роки життя

Ще перебуваючи на українських національних позиціях, Я. Головацький зазнав значного впливу з боку російських науковців і літераторів у формуванні своїх наукових поглядів. На початку 1830-х рр. члени «Руської трійці» активно намагалися знайти або замовити російські книги, разом з літературою українською мовою. Сам Я. Головацький зазначав, що йому вдалося роздобути «Русскую грамматику» Г. Гейна та кілька творів Г. Державіна. З великими труднощами він також замовив «Историю Малороссии» Д. Бантиша-Каменського, проте не зміг дістати «Русской истории» М. Полевого, «Малороссийских песен» М. Максимовича та «Запорожской старины» І. Срезневського [10, с. 112–113].

Восени 1835 року до Львова завітали російські науковці М. Погодін, С. Шевирьов, П. Киреевський, П. Крапоткін та М. Надєждін. Хоча Я. Головацькому не вдалося тоді познайомитися з ними особисто, він відзначав значний вплив їхнього візиту на діяльність «Руської трійці». Незабаром галицький історик Д. Зубрицький звернувся до М. Погодіна (вони встановили тісні стосунки) з рекомендацією щодо Я. Головацького, і той надіслав йому та його товаришам – І. Вагилевичу і В. Компанєвичу – кілька російських книжок [24, с. 8].

З 1836 р. між Я. Головацьким та М. Погодіним розпочалося активне листування. М. Погодін регулярно повідомляв галицьких дослідників про найцікавіші події в російському науково-літературному середовищі, а також надсилав їм власні праці та твори інших російських культурних діячів. Це сприяло створенню власної бібліотеки Я. Головацького, що цікавився народознавчими дослідженнями різних вчених, у т. ч. російських («великоруських»). Я. Головацького та російських учених об'єднував інтерес до слов'янознавства. Московський історик М. Погодін упродовж багатьох років підтримував переклади та видання творів слов'янських письменників і науковців у Росії. У 1841 р. Я. Головацький написав об'ємну статтю «Великая Хорватия, или Галицко-Карпатская Русь», яку М. Погодін опублікував у журналі «Москвитянин». Винагородою за цю працю стали нові книги, що поповнили бібліотеку галицького дослідника [24, с. 8].

За підтримки М. Погодіна в період з 1854 по 1856 рр. Я. Головацький видавав журнал під назвою «Семейная библиотека». Це видання мало охоплювати широкий спектр матеріалів: белетристику, історичні та етнографічні статті, матеріали з природничих наук, а також публікації, присвячені народним справам. У заключних випусках «Семейной библиотеки» Я. Головацький опублікував три анонімні статті, присвячені мовознавчим питанням: «Задача», «Развязка задачи» та «Литературный споръ de lana caprina» [8].

У 40-х роках ХІХ ст. до Галичини, хоч і нерегулярно, різними шляхами потрапляли окремі російські журнали та книги. Цінну інформацію про це можна знайти в листуванні Я. Головацького. Так, у листі від 5 жовтня 1844 р. відомий галицький історик Д. Зубрицький запитував Я. Головацького, чому той не повертає «Отечественные записки» – російський літературний журнал, що видавався в Петербурзі, та не поспішає отримати наступні номери. У відповідь Я. Головацький писав: «Отечественные записки» я вислав Вам ... І думаю, Ви до цього часу вже їх отримали ... Якщо Ваша ласка, то вишліть і решту шість томів для прочитання в Коломию поштою ...» [10, с. 221].

У листі від 11 червня 1845 р. чеський письменник Карел Зап повідомляв Я. Головацького, що пересилає до Львова книги, замовлені ним через О. Бодянського з Росії. Серед надісланих видань було 129 книг, зокрема всі номери журналу «Москвитянин» за 1841–1843 рр., «Русские летописи», «История Малой России» Д. Бантиша-Каменського, «Енеїда» та «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «История государства Российского» М. Карамзіна, «Тризна» та «Гамалія» Т. Шевченка, «История древней русской словесности» М. Максимовича, а також чотири томи творів М. Гоголя [10, с. 232–233]. Очевидно, Я. Головацький отримував з Російської імперії та читав літературу вперемішку як українською, так і російською мовами.

Характерно, що у своїх висловлюваннях Я. Головацький часом плутов поняття «руський» у значенні української культури та «руський» як російський. Так, він називав «Историю руського народа» М. Полевого російською книжкою, а також відносив до російських видань і «Малороссийские песни» М. Максимовича, що започаткували українську фольклористику як науку. Я. Головацький уживав термін «руські» не лише для великоросів, а й щодо самоідентифікації, своїх друзів-галичан і всіх «малоросів»-українців загалом [4, с. 235].

Я. Головацький досяг значних успіхів у справі національного пробудження та самоусвідомлення галицької інтелігенції, активно захищаючи «руську», українську мову як основний елемент національної культури. Однак з кінця 1840-х рр., після поразки демократичної «весни народів», його духовний розвиток пішов у несподіваному напрямку. Так, у статті «Розправа о язиці южноруским і его наріччях» 1849 р. Я. Головацький вже висловлював позиції, що суперечили його попереднім переконанням. Він поступово став наближатися до москвофільських ідей, відмовляючись від ідеалів своєї романтичної молодості. Відтепер він рідше згадував про свої «молодечі герці», як він сам їх називав [54, с. 12].

У 1863 р. Я. Головацький, разом з іншими діячами слов'янських народів, був запрошений до Москви на етнографічну виставку, що фактично

перетворилася на всеслов'янський з'їзд. Царський уряд прагнув налагодити наукову співпрацю з видатними вченими, що займалися слов'янознавчою проблематикою, в т. ч. поляками, чехами, словаками, сербами, хорватами та ін. Після виступу на царському прийомі Я. Головацький отримав теплий прийом із численними подарунками. Це ще більше схияло Я. Головацького на бік проросійських, москвофільських ідей. З другого боку, він опинився в умовах посилення австрійського тиску щодо своєї дедалі більш виразної проросійської діяльності з початку 1850-х рр. Австрійський уряд після поразки «весни народів» перейшов на бік польської шляхти в Галичині, по суті, підтримував національний рух поляків, особливо за часів, коли намісником краю був поляк А. Голуховський.

У 1860-х рр. в умовах конституційних і децентралізаторських реформ у Габсбурзькій монархії польські впливи в Галичині поступово посилювалися, що, в свою чергу, зміцнювало проросійські симпатії Я. Головацького. Невдовзі, в 1867 р., він був змушений переїхати до Росії, де намагався обійняти посаду професора кафедри російської літератури в Одесі. Однак Міністерство освіти відмовило йому в цьому, оскільки вважало, що він недостатньо володіє літературною російською мовою. Наприкінці життя Я. Головацький пояснював це тим, що ніхто не навчав його правильно писати російською [54, с. 12].

Урешті-решт Я. Головацький переїхав до литовського м. Вільно, де отримав посаду урядника архіву, а пізніше став головою Археографічної комісії. На цій посаді він пропрацював сімнадцять років, разом із трьома співробітниками опрацювавши майже 2,3 мільйона аркушів старовинних актів. У цей період Я. Головацький продовжував наукові дослідження, зокрема вивчав історію Галичини та Буковини. Дослідник життя та творчості Я. Головацького москвофіл В. Ваврик зазначав, що той «працював без утоми, брав участь у наукових зібраннях, їздив на з'їзди, робив доповіді та писав статті, як великі, так і менші, для журналів» [37, с. 263].

У 1869 р. на Першому археологічному з'їзді в Москві Я. Головацький виступив із двома доповідями. Одна з них – «Об исследовании памятников

русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине» – була присвячена рідному краю, щоб він не залишився забутим на цьому заході. В останні роки життя Я. Головацький працював над «Географическим словарем западнорусских и югославянских земель и прилежащих стран» та опублікував низку аналітичних етнографічних і бібліографічних статей. Серед них особливо вирізняються «Дополнение к очерку Словяно-русской библиографии В.М. Ундольского», «О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии» та «Заметки и дополнения к статьям г. Пыпина, напечатанным в «Вестнике Европы» за 1885 и 1886 годы» [38, с. 268–269].

Я. Головацький брав участь в Археологічному з'їзді в Києві 1875 року, де виступив із доповіддю, присвяченою дослідженню українського народного побуту та етнографії. У своїй промові він наголошував на значенні вивчення народних традицій, звичаїв і мови для збереження національної культурної спадщини, а також акцентував увагу на потребі систематичного збору фольклорних матеріалів як основи для подальшого розвитку української гуманітарної науки. Цей виступ підкреслив роль Головацького як провідного етнографа і громадського діяча свого часу.

Я. Головацький був почесним членом Московського товариства історії та старожитностей Російських, дійсним членом Московського археологічного товариства, членом Імператорського російського географічного товариства, Товариства любителів російської словесності, Товариства природознавства, антропології та етнографії в Москві. Він мав науковий ступінь доктора російської словесності Новоросійського університету, отримав чин дійсного статського радника, ордени Св. Станіслава I ступеня та Св. Анни I ступеня, золоту медаль Імператорського російського географічного товариства, срібну медаль Товариства любителів антропології та етнографії, золоту Уваровську медаль, а також найвищу подяку й золотий перстень із рубіном та діамантами від імператора.

Таким чином, наукова діяльність Я. Головацького впродовж 1850–1880-х років зблизила його з російськими слов'янофілами, через що він став досить зверхньо ставитися до нової української літератури, орієнтуючись натомість на давньоруські пам'ятки та церковнослов'янську мову. Це суттєво вплинуло і на його фольклористичну діяльність, якою Я. Головацький займався до кінця свого життя. Проте багаторічна наукова праця була пронизана ідеєю єднання слов'ян шляхом зміцнення культурних зв'язків, що відповідало колларівській концепції [20, с. 18].

РОЗДІЛ 2. Наукові та літературні здобутки

2.1. Внесок у розвиток українського народознавства – дослідження мови, фольклору, етнографії та історії

Наукова діяльність Я. Головацького не обмежується періодом існування «Руської трійці». Його науковий спадок, незважаючи на політичні обставини того часу, має величезне значення як для культурно-наукового життя Галичини, так і для розвитку української науки загалом. Свої перші кроки в наукових пошуках Я. Головацький зробив у сфері фольклористики. Ще змалку він зацікавився народною творчістю та записав близько десятка пісенних текстів, зокрема: «Дай нам, Боже, добрий час» (цю пісню він запам'ятав у шість років), «Станьмо, браття, в коло», «Не ходи, Грицю, на вечорниці», «Ой погнала дівчинонька ягнятонька в поле» та ін. З раннього віку народна словесність стала однією з головних сфер його дослідницьких інтересів [56, с. 156].

Наступним важливим етапом наукової діяльності Я. Головацького стало видання «Русалки Дністрової» 1837 р. (хоч насправді книжка вийшла в кінці 1836 р.) [8], де він виявив себе не лише як знавець фольклору та перекладач, а й як чи не єдиний галицький вчений, що мав широкі науково-культурні зв'язки зі слов'янськими діячами. Міжнародні зв'язки Я. Головацького в період становлення романтичного світогляду та національного відродження поневолених слов'янських народів стали важливою складовою його активної громадської діяльності. Завдяки широкому науковому доробку та дипломатичним навичкам він зумів очолити процес культурного об'єднання слов'янських народів, спрямовуючи свої дослідження в русло загальнослов'янського історичного процесу свого часу [60, с. 205].

Протягом усього творчого життя Я. Головацький відігравав ключову роль у налагодженні культурних і наукових контактів між східними, південними та західними слов'янами. Він активно листувався з представниками польської інтелігенції (З. Доленгою-Ходаковським, В. Зелеським, К. Войціцьким, Ж. Паулі), чеськими культурними діячами (К. Запом, П. Коубеком, В. Дундером, К. Ербеном), словацькими вченими (Я. Колларом, Ф. Курелацем, Г. Петровичем, Т.

Павловичем), а також російськими діячами культури (М. Погодіним, С. Шевирьовим, П. Киреевським, П. Крапоткіним) [56, с. 158].

Особливо хотілося б наголосити, що для утвердження етнокультурної самобутності та мовно-культурної єдності Наддніпрянщини та Галичини Я. Головацький активно розвивав контакти з науковцями зі східної України. Зокрема, як соратник М. Шашкевича, він співпрацював із Платоном Лукашевичем – етнографом, лінгвістом-аматором і видавцем збірника «Малороссийские и червонорусские песни» в Петербурзі 1836 р., що вперше в одній книзі містив фольклорні записи, зроблені як на підросійській Україні, так і в Галичині. Вагомим був і зв'язок Я. Головацького з представником харківської школи романтиків Ізмаїлом Срезневським, якому він присвятив вірш «Руський з руським повстрічався» 1842 р. З І. Срезневським Я. Головацький мав приємну нагоду бачитися особисто під час його поїздки по слов'янських землях, коли він влітку 1842 р. завітав до Львова [48, с. 32].

Особливе значення у формуванні фольклористичних, мовознавчих і літературознавчих поглядів Я. Головацького мала постать Михайла Максимовича, одного з перших авторитетних дослідників Наддніпрянщини на ниві українського народознавства. У своїй статті «Письмо о галицко-русской словесности профессора Михайла Максимовича, писаное в 1840 году из Киева» він підкреслив важливість впливу київського професора на національне відродження в Галичині. Я. Головацький відзначав, що цей зв'язок став першим кроком до взаєморозуміння та співпраці між галицькими й українськими діячами, попри значні перешкоди того часу [10, с. 89].

Значним поштовхом до створення власної збірки народних пісень стала для Я. Головацького народознавча праця М. Максимовича «Малороссийские песни», видана в Москві 1827 р., з якої сучасні дослідники починають українську фольклористику як науку. Вона надихнула галичанина зайнятися підготовкою фольклорно-літературного збірника в Галичині, видання знаменитої «Русалки Дністрової», а також підготовку чотиритомника «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», що вийшло на схилі віку вже в російській еміграції. Це видання

стало вагомим внеском у розвиток українського науково-культурного процесу XIX століття [58, с. 13].

Важливу роль у виданні цієї праці відіграв професор Московського університету, відомий етнограф і літературознавець родом з Полтавщини Осип Бодянський. Завдяки його підтримці чотиритомник побачив світ, ставши яскравим свідченням багатства українського фольклору. Збірка Я. Головацького продемонструвала невичерпну життєвість народних традицій і відкрила широкі можливості для досліджень поезики, ритміки, архетипної символіки, міфопоетики та жанрового розмаїття української усної словесності. Видання дало змогу глибше осягнути унікальність художнього мислення українського народу і стало важливою віхою у вивченні народної творчості [58, с. 14].

Головною справою Я. Головацького в період 1830–1870-х рр., особливо після видання «Русалки Дністрової», стала підготовка та видання фундаментального збірника «Народныя песни Галицкой и Угорской Руси». Друк цієї праці розпочався у 1868 р., а в 1878 р. вона вийшла окремим тритомним виданням завдяки наполегливій підтримці Осипа Бодянського, з яким він мав наукові взаємини понад 30 років. Отже, важливу роль у науковій діяльності Я. Головацького відіграли його взаємини з професором Московського університету, видатним етнографом і літературознавцем О. Бодянським. Хоча в історіографії О. Бодянський належав до так званого офіційного напрямку, його численні праці з російської, української та чеської етнографії й літератури принесли йому широке визнання у слов'янському світі [58, с. 15]. Співпраця з О. Бодянським мала значний вплив на духовний розвиток Я. Головацького. Їхнє особисте знайомство відбулося у 1867 р. на етнографічній виставці в Москві, хоча листування між діячами на той час тривало вже понад два десятиліття. Основною темою їхніх листів була народна пісенна творчість, її аналіз, обмін науковою і літературною інформацією.

Я. Головацький зібрав численні народні пісні, які передав О. Бодянському для публікації, а той надіслав їх до Московського товариства історії та старожитностей російських. Завдяки редактору «Чтений в Обществе истории и

древностей российских при Московском университете» збірник «Народныя песни Галицкой и Угорской Руси» побачив світ [58, с. 16]. Сам Я. Головацький особливо відзначив внесок О. Бодянського у видання цього чотиритомника, наголосивши: «Я одолжен г-ну редактору и руководителю настоящего издания за его искреннее содействие и неосыпный труд и чувствую себя обязанным публично заявить мою душевную благодарность Осипу Максимовичу Бодянскому» [11, с. 303]. Окрім співпраці над фольклорними матеріалами, Я. Головацький та О. Бодянський обмінювалися книжковими та науковими новинками, що сприяло їхньому глибшому ознайомленню з історико-літературним процесом. Їхнє листування тривало протягом усього періоду підготовки та друкування збірника й не припинилося аж до смерті О. Бодянського.

Окрім вже згаданих осіб, до роботи над збіркою були залучені численні дослідники, з якими Я. Головацький встановив контакти під час фольклористичних експедицій. Вивчаючи історію створення чотиритомного видання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», вдалося ідентифікувати п'ятдесят кореспондентів Я. Головацького, як із середовища колишньої «Руської трійці», так і поза ним, чий матеріал були включені до збірника [61, с. 100].

Працюючи в рамках «Руської трійці», що цікавилася не лише культурно-освітньою діяльністю, але й суспільно-політичними питаннями, мала на меті підвищення рівня національної самосвідомості та громадської самоорганізації народу, Я. Головацький налагодив співпрацю з численними однодумцями та прихильниками ідей М. Шашкевича. На думку дослідника Романа Кирчіва, навколо «Руської трійці» сформувалося середовище, що об'єднувало щонайменше дев'яносто осіб, які спільно заклали основу організованого українського національного руху в Галичині. У 30–40-х рр. XIX ст. Я. Головацький зростав, творив і формувався як дослідник саме в цьому львівському осередку, активно взаємодіючи з його представниками та підтримуючи тих, хто прагнув долучитися до реалізації спільних ідей [32, с. 289]. У своїй статті «Воспоминание о Маркияне Шашкевиче» на схилі віку він з

великою теплотою згадував про своїх товаришів, представників одного покоління [12], хоч на спогади Я. Головацького, оцінку ним тогочасних подій негативний вплив мала його еволюція на проросійські, москвофільські погляди.

Однією з найвідоміших патріотичних праць Я. Головацького була стаття німецькою мовою «Zustande der Russinen» («Становище русинів у Галичині. Принагідне слово») 1846 р., що була написана під впливом суспільно-політичних подій того часу та обговорень із однодумцями Й. Сокольським та К. Блонським. Ця стаття викликала великий резонанс серед русинів, і семінаристи переписали сотні її екземплярів за одну ніч, розсилаючи їх по провінції. У статті Я. Головацький різко критикував діяльність церковних діячів того часу, вказуючи на те, що русько-український народ значно відстав у своєму розвитку порівняно з іншими слов'янськими народами через відсутність власної літератури, нехтування мовою предків і відсутність популяризації національної словесності серед народу [22, с. 120].

Я. Головацький пояснював ці проблеми відсутністю гідних керівників і відзначав, що сучасній інтелігенції бракує моральних якостей, знань, патріотизму та готовності до самопожертви. У подальшій частині статті, як зазначає дослідник М. Возняк, Я. Головацький чітко змалював підневільне національне становище Русі-України в Австрійській імперії. По суті, він пропонував відродження української нації через позбавлення від загарбників, піклування про народне благополуччя та освіту, а також підтримку національних традицій [22, с. 120]. Я. Головацький зробив важливі кроки в контексті загальноукраїнського національно-культурного відродження, що було частиною загальноєвропейського пробудження народів, поневолених імперіями, активно залучаючи до цього процесу галицьку та наддніпрянську інтелігенцію разом із науково-культурними діячами сусідніх країн.

Завдяки зусиллям Я. Головацького на світ з'явилися важливі видання, зокрема «Русалка Дністровая» (причому ідея видання альманаху в угорській столиці за підтримки серба Г. Петровича належить саме Я. Головацькому), «Азбука і abecadło» (куди Я. Головацький поїхав до Перемишля для видання

полемічної статті М. Шашкевича), «Галицькі приповідки і загадки» Г. Ількевича, що за сприяння М. Верещинського було видано у Відні, та «Вінок русинам на обжинки», укладений разом із братом Якова Іваном 1846–1847 рр. [27, с. 264].

Я. Головацький звернувся до свого молодшого брата Петра, який на той час був гувернером у селі Костині Чернівецької області з метою поширення цього збірника на Буковині. Він також працював над укладанням слов'янської правничої термінології [10, с. 134]. Загалом Я. Головацький став ключовою постаттю для українського наукового і літературного руху в Галичині 1830–1840-х рр., сприяючи розвитку фольклористики, поетичної творчості, перекладів з інших літератур і публіцистики [37, с. 265].

Таким чином, внесок Я. Головацького в розвиток українського народознавства є визначним та багатограним. Його дослідження мови, фольклору, етнографії та історії стали основою для подальших наукових розвідок у цих галузях. Я. Головацький був одним із перших, хто звернув увагу на важливість збереження і вивчення народної культури як важливого елементу національної ідентичності. Він досліджував традиції, обряди, мовні особливості та культурні феномени, що дозволило не лише зберегти фольклорну спадщину, але й дати їй наукове пояснення.

Особливу увагу Я. Головацький приділяв вивченню української мови, її діалектів та фольклорних проявів, що дозволило зберегти багатство народної мови, сприяло формуванню національної самосвідомості серед русинів-українців. Наукові роботи Я. Головацького дозволили глибше зрозуміти соціальні та культурні процеси серед українського населення в різні історичні періоди. Його творча спадщина на ниві українського народознавства не втратила інтересу для майбутніх поколінь науковців.

2.2. Наукова і викладацька діяльність у Львівському університеті, інституціях дослідницького характеру в Галичині та за її межами

Практична діяльність Я. Головацького охоплювала різні аспекти наукового і культурно-освітнього життя українського народу в Галичині. Він активно долучався до вирішення актуальних проблем свого часу в національному житті галицьких русинів-українців. Я. Головацький мав можливість продовжувати ідеї лідера «Руської трійці» М. Шашкевича, який помер у молодому віці в 1843 р., та сприяти розвитку українського національного руху в австрійській Галичині.

Поштовх для національно-культурної і наукової діяльності Я. Головацького дала європейська демократична революція, «весна народів» 1848–1849 рр., що поширилася на Галичину. Революційні події відкрили можливості для активізації українського національного руху, що найбільших успіхів досягнув у культурно-освітній діяльності. У 1848 р. відкрито кафедру «руської» (української) мови і літератури у Львівському університеті, яку очолив Я. Головацький. Однією з праць Я. Головацького, що давала надії на подальший розвиток наукової діяльності в руслі ідей «Трійці», стала «Три вступительні преподаванія о рускій словесности» [4], що відображала прогресивні погляди на історію української літератури. У своїх лекціях Я. Головацький зосередив увагу на важливості становлення народної писемності, акцентував значення усної словесності та приділяв особливу увагу «Слову о полку Ігоревім». Він також розглянув основні етапи розвитку нової української літератури, аналізуючи період від вступу І. Котляревського в літературу, першої публікації його славнозвісної «Енеїди» 1798 р. до 40-х рр. XIX ст. Ці праці стали важливою частиною концептуальних засад «Руської трійці».

Для розуміння поглядів Я. Головацького в період «весни народів» особливу цінність мають його лекції, прочитані наприкінці 1848 р., які згодом були надруковані згаданою вище окремою книжкою під назвою «Три вступительні преподаванія о рускій словесности» [4] у друкарні Ставропігійського інституту в 1849 р. Першу лекцію він виголосив 18 (30) грудня 1848 р. Її епіграфом стали слова Л. Рогози про те, що навіть на спустошеній землі

вирастає цвіт добра. Я. Головацький, вважаючи себе наступником професорів Руського інституту (*Studium Ruthenum*) при Львівському університеті – навчального закладу для місцевих русинів-українців, заснованого австрійськими властями в 1787 р., що припинив існування ще 1806 р., стверджував, що новий час пробудив русинів до інтелектуального життя. У його розумінні, нові паростки цього проростають із глибин народного побуту. Він наголошував на необхідності вивчати шлях, який пройшла руська словесність, щоб краще зрозуміти її теперішній стан серед інших слов'янських і в цілому європейських літератур та визначити правильний напрям для подальшого розвитку [52, с. 56].

Я. Головацький відстоював думку, що кожен народ має власну психологію, моральні й фізичні особливості, сформовані під впливом історичних і політичних умов. Відмінності між народами, за його словами, найбільше виявляються у вірі, мистецтві та суспільному житті. Лектор також звернув увагу на безправне становище «руської» мови в Галичині, де офіційно домінувала польська мова, тоді як руське слово виживало лише в селах і було зневажене в освічених колах. Він вважав, що виступ з кафедри на захист «руської» мови мав відновити її громадянські права. Молодь відігравала, на його думку, вирішальну роль у цьому процесі, тоді як вищі верстви часто зрікалися своїх традицій, мови та звичаїв. Натомість істину слід було шукати серед селян, які зберігали національну самобутність так само, як дерево накопичує свої річні кільця навколо незмінного серцевинного ядра [4, с. 186].

Другу лекцію Я. Головацький прочитав 20 січня (1 лютого) 1849 р. Вона була присвячена оглядові розвитку руської літератури. Перший період, за його класифікацією, охоплював час від хрещення Русі 988 року до захоплення західноукраїнських земель у другій половині XIV ст. Я. Головацький наголошував, що тодішня Південна Русь була центром об'єднання різних племен навколо престольного Києва, який відігравав і духовну, й політичну роль. Попри міжусобні війни князів, руські землі залишалися об'єднаними спільною релігією, мовою і національною свідомістю. Галицько-Волинське князівство він розглядав як прямого спадкоємця Київської Русі [31, с. 127].

Натомість третю лекцію Я. Головацький виголосив 25 січня (5 лютого) 1849 р. Вона стосувалася другого періоду розвитку української літератури – від підкорення Галичини Польщею в XIV ст. до появи І. Котляревського. Крім того, він розглянув найновіший період у розвитку національної словесності – від творчості І. Котляревського до 1840-х рр. Лектор підкреслював паралельність національного відродження на сході та заході українських земель: на сході з'явилися Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко, Ієремія Галка, Амвросій Могила, Євген Гребінка та ін., а на заході – наприкінці XVIII ст. виникли перші руські кафедри при Львівському університеті, що сприяли розвитку національної культури [31, с. 128].

«Три вступительніі преподаванія ...» [4] засвідчили щире прагнення молодого професора зробити внесок у національне відродження рідного народу. Цю мету підтримували й інші його праці, зокрема лекція про Івана Котляревського, яка згодом вийшла окремою публікацією і стала продовженням його вступних лекцій [4, с. 186].

Водночас із вагомим внеском у розвиток національної культури виявилися і слабкі риси характеру Я. Головацького. За словами Сергія Єфремова, який згодом охарактеризував його як самопроголошеного авторитета в літературних справах і диктатора думок, Я. Головацький почав втрачати впевненість у значущості власної діяльності [29, с. 366].

У своїх перших університетських лекціях на посаді завідувача новоствореної кафедри, як зазначав С. Єфремов, проявилися риси характеру Я. Головацького як у майбутньому відвертого москвофіла – ерудованого, але рутинного мислителя, який тяжів до схоластики, не сприймав демократичного духу і народної мови – найголовніших чинників національного письменства [29, с. 368]. Ці характерні риси проявилися в його оцінці українських літераторів: наприкінці вступних лекцій Я. Головацький із несподіваною критикою зазначив, що автори від І. Котляревського прагнуть виразити все народною «малоруською» мовою, підкреслюючи її відмінність від літературної російської.

Після «Трьох вступительних преподавань ...» [4] Я. Головацький продовжив роботу в царині літератури й освіти, видавши низку праць: «Граматику русского языка и словесности русской при всеучилище Львовском» (1849 р.), «Читанку для малих дітей до шкільного і домашнього вжитку», складену Маркіяном Шашкевичем (1850 р.; друге видання – 1853 р.), а також «Хрестоматію церковнослов'янську і давньоруську для учнів вищої гімназії в цісарсько-королівській Австрійській державі» (1854 р.). Він також написав передмови до видання «Порядок школьный, или Устав Ставропигийской школы во Львове 1596 г.» (1862, 1863 pp.) [38, с. 270].

Проте з часом Я. Головацький відступив від первісних національних ідеалів. На думку дослідника Михайла Возняка, визначальну роль у зміні його переконань відіграли два галицькі діячі. Першим був Іван Борискевич, заступник голови Головної руської ради, а другим – історик Денис Зубрицький, один із провідників галицького москвофільства. Д. Зубрицький як діяч консервативних поглядів важко сприймав ідеї соціальних змін, зневажливо ставився до народної мови і культури простого селянства [38, с. 271]. М. Возняк вважав, що Д. Зубрицький побачив у Я. Головацькому талановиту, енергійну і спритну людину, яку вирішив залучити до власної справи, ставши, по суті, його наставником і «злим духом».

Негативну роль у переході Якова Головацького до москвофільства відіграв також його брат Іван. Поступово професор кафедри «руської» мови і літератури у Львівському університеті відійшов від дослідження живої народної мови і письменства, зосередившись виключно на вивченні давньоруської історії та стародавніх літературних пам'яток, переймаючи стиль і мову доби М. Смотрицького [38, с. 271]. І. Франко, оцінюючи діяльність Я. Головацького на посаді професора кафедри руської словесності Львівського університету, відзначав, що на початку своєї педагогічної кар'єри колишній діяч «Руської трійці» справив велике враження на українську громаду. Його перші три вступні лекції викликали захоплення, оскільки наголошували на самобутності й красі «руської» мови. Проте вже незабаром Я. Головацький відступив від цих

переконань і залишався на новій позиції, дедалі більше москвофільській, аж до завершення професорської діяльності [6, с. 84].

Причиною зміни світогляду видатного діяча стала, за словами того-таки І. Франка, несприятлива політична ситуація. Після 1849 р., коли відбувся прохід російських військ через Галичину для придушення угорської революції, Я. Головацький утратив віру в самостійність руської народності та сенс її існування, а, відповідно, й інтерес до предмета, який мав викладати [6, с. 85]. У результаті його лекції стали формальними та бездушними, базувалися переважно на російських підручниках і обмежувалися елементарним викладом старослов'янської граматики та давньоруської літератури дотатарського періоду. Студенти слухали його без особливого зацікавлення, а сам професор сприймав свою роботу як обтяжливу повинність, постійно поглядаючи на годинник. За двадцять років викладацької діяльності Я. Головацький не залишив жодного учня, який би вважав себе його вихованцем. Ті, хто прагнув глибше вивчити «руську», тобто українську мову, змушені були їхати до Відня до Франца Міклошича, у школі якого здобули освіту відомі граматисти, зокрема Олександр Огоновський, Павло Дячан, Михайло Осадця, Григорій Онишкевич та ін. Лекції Я. Головацького, присвячені українській літературі, також не відповідали професійним вимогам [15, с. 575].

У 1850-х рр., паралельно з діяльністю в «Зорі Галицькій» (виходила у Львові до 1857 р.), Я. Головацький продовжував викладати у Львівському університеті, хоча його педагогічна робота вже не мала тієї національної спрямованості, як раніше. Свої лекції він базував на працях С. Шевирьова, про що писав досліднику Осипу Бодяньському: «прошу [...] прислати мене продовження лекцій о словесности русской, неоціненого писателя г-на Шевырева. Они мене якъ были проводникомъ въ моихъ преподаваньяхъ такъ и надале необходимы» [11, с. 322]. Викладацька діяльність Я. Головацького в університеті, що майже від самого початку, як це не парадоксально (бо він був серед зачинателів нової української літератури в Галичині) дедалі більше схилялася до москвофільських ідей, не знаходила значної підтримки з боку

урядових кіл, які довго зволікали з його офіційним затвердженням на цій посаді. Через втрату підтримки в Галичині Яків Головацький поступово переносив свою діяльність до Угорщини, а згодом почав публікувати свої статті в Росії.

З огляду на москвофільську орієнтацію, яку Я. Головацький дедалі сильніше обстоював у Львівському університеті, особливо в 1860-х рр. (посилення польських позицій у Галичині після поразки «весни народів», а особливо поступове перетворення краю фактично в польську автономну провінцію Габсбурзької монархії, посилили промосковські погляди колишньої діяча «Руської трійці»), австрійські власті занепокоїлися. 1867 року він взяв участь у Всеросійській етнографічній виставці у складі делегації слов'ян з Габсбурзької монархії. Теплий прийом з боку російських властей ще більше посилив москвофільські погляди діяча. Урядовий тиск на Я. Головацького, з його москвофільськими симпатіями, суттєво посилювався, що врешті-решт призвело до остаточного переїзду Я. Головацького до Російської імперії в 1868 р. Переїхавши до Росії, він склав із себе духовний сан і перейшов у православ'я.

Російський царизм вирішив запропонувати сенатові Одеського університету призначити його завідувачем кафедри російської мови та літератури. Міністр освіти Російської імперії граф Дмитро Толстой особисто приїжджав до Одеси, щоб представити кандидатуру Я. Головацького. Після того, як сенат проголосував за його призначення, протектор університету порадив Я. Головацькому подякувати за вибір і готуватися до переїзду в Одесу [19, с. 26]. Однак лист-подяка, який надіслав Я. Головацький сенатові, виявився сповненим помилок: у короткому тексті нарахували 27 грубих порушень норм російської мови та синтаксису. Обговоривши цю ситуацію, члени сенату вирішили підкреслити всі помилки червоним чорнилом і надіслати листа назад міністру графу Д. Толстому [19, с. 27].

Я. Головацького відправили до м. Вільно, де він обійняв посаду директора бібліотеки і продовжив наукову діяльність, зосередившись на вивченні історії галицьких і буковинських земель. Серед його важливих праць того часу можна відзначити: «Историческия сведения о Буковине» (1869 р.), «Библиографические

находки во Львове» (1873 р.), а також одне з останніх досліджень під назвою «Метрика литовская, как богатый источник для истории Галичины» [28]. На посаді кустоса бібліотеки Віленського університету Я. працював до самої смерті в 1888 р. На його похорон у Вільно прибула делегація москвофілів із Галичини, що привезла вінок із живих квітів з написом про дарунок Червонної Русі «своєму М. Ломоносову».

Таким чином, наукова і викладацька діяльність Я. Головацького у Львівському університеті та інших інституціях дослідницького характеру в Галичині відіграла важливу роль у розвитку наукових традицій на етнічних українських землях. Як викладач, він залишив помітний (хоч і далеко не однозначний через москвофільську еволюцію в 1850–1860-х рр.) слід у формуванні наукового середовища, підвищенні рівня освіти та розвитку інтелектуальної культури, зокрема в галузі філології, етнографії та історії, в цілому народознавства. Його робота в університеті сприяла популяризації «руської» мови і літератури серед студентів, а також залученню нових науковців до досліджень української культури та історії.

Крім викладацької діяльності, Я. Головацький активно працював у різних наукових інституціях, причому як у Галичини, так і за її межами. Він брав участь у розробці ідеологічних основ українського національного відродження, сприяв розвитку наукових досліджень у сфері народознавства, а також активно співпрацював з іншими дослідниками того часу. Його наукові праці, особливо в ранній період діяльності, не лише поклали основи для подальших народознавчих досліджень, але й стали важливим внеском у справу збереження української національної ідентичності та культурної спадщини.

2.3. Літературна творчість

Я. Головацький багато часу присвячував літературній діяльності, хоч і не досягнув у ній таких висот, як у науковій, зокрема фольклорно-етнографічній і мовознавчій. Він публікував численні поезії, перекладав на українську мову

сербські народні пісні тощо. Його вірші, зокрема «Туга за родиною» та фольклорна алегорична поезія «Річка», покладені на музику, досі популярні в Галичині. Ці твори були адаптовані двома композиторами – О. Воробкевичем і І. Лаврівським, які створили різні варіанти пісні «Річка». У віршах можна побачити, що річка для автора була символом рідної культури, що не потребує різких змін і потрясінь, а, навпаки, повинна розвиватися поступово й органічно, як спокійний потік води.

У поезії «Туга за родиною», написаній у Пешті в 1835 р., автор з любов'ю до своєї батьківщини писав:

Я в чужині загибаю,
По чужині блуджу,
За своєю родиною
Білим світом нуджу [4, с. 185].

Окрім поезії, Я. Головацький також працював над прозовими творами, зокрема художніми обробками народних казок, приказок, анекдотів і байок. Окремий цикл його творчості складають драматичні балади, переспівані з сербської мови.

Велику роль у творчості Я. Головацького відіграють патріотичні мотиви, які чітко відображені в його першому творі «Два віночки» [4], опублікованому в альманасі «Русалка Дністровая» [9]. Ці ідеї простежуються й у наступних працях автора, зокрема у фольклорній збірці «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» [8]. Особливо цікавився Я. Головацький опришківським рухом у Галичині, який він розглядав не як бандитизм, як це робила польська шляхта, а як народну помсту за соціальну несправедливість.

У 30–40-х рр. Я. Головацький створив низку поетичних творів, а в 1861 р. написав ще одну поезію – «Братові з-за Дунаю» [4]. Окрім віршів, які він записував в альбоми Ізмаїлу Срезневському та Вацлаву Ганці, його поезії друкувалися в альманахах «Русалка Дністровая» 1837 р. [9], «Вінок русинам на обжинки» 1846–1847 рр. та в газеті «Слово» у Львові на початку 1860-х рр.

Серед творів Я. Головацького вирізняється його притчево-алегоричний вірш «Весна» 1830-ті роки, що має характерну просвітницьку настанову: «Хто працює, оре, сіє, Той і плодів ся надіє!». У фольклорно-алегоричній поезії «Річка» 1840-ві роки, яка також увійшла до «Вінка», автор підкреслює цінність поступової, але впевненої праці: «Лучче плисти потихоньки, Та певненьким ходов ...» [4, с. 186].

Серед ліричних творів поета помітною є згадана вище поезія «Туга за родиною», сповнена любові до свого народу, рідного краю та мови. Інший вірш – «Моя доля» – передає відчуття неспокою, туги та жалю, що віддзеркалюють несправедливі суспільні умови, які сковують особистість [41].

Одним із найяскравіших творів Я. Головацького був громадсько-культурний маніфест «Руський з руським повстрічався ...» 1860-ті роки, що вражає щирістю почуттів і поетичністю вислову. У цьому творі, як і в поезії «Братові з-за Дунаю», де поет звертається до українців Наддніпрянщини та Галичини, закликаючи їх до єдності. Його двовірш утверджує віру у «велику будучність» слов'янських народів [8, с. 113].

Творчість учасників «Руської Трійці» втілює три ключові образи героя: романтично-історичний образ ватажка народних мас; романтично-психологічний тип особистості, що шукає щастя та страждає в цьому пошуку; а також просвітницько-романтичний образ молодого освіченої людини, яка прагне прислужитися національно-культурному відродженню свого народу [41].

Яків Головацький разом зі своїм братом Іваном, як відомо, підготував другий за хронологією (після «Русалки Дністрової») західноукраїнський літературно-науковий альманах під назвою «Вінок русинам на обжинки». Це видання вийшло у двох книгах у Відні в 1846 та 1847 рр., мало значний вплив на українське національно-культурне відродження. В альманасі були представлені поезії, казка «Олена» та переклади творів М. Шашкевича. Крім того, до збірника увійшли вірші, прозові обробки народних казок і небилиць, переклади сербських пісень і казок у версії Володимира Даля, нарис про М. Шашкевича та етнографічні статті Я. Головацького. У виданні також можна знайти твори І.

Вагилевича, І. Головацького, М. Устияновича, А. Могильницького, А. Лужецького, Л. Данкевича, К. Скоморівського та українські фольклорні матеріали [61, с. 102].

Особливу увагу привертає панегірик «Піснь радостного голоса» Івана Головацького, брата Якова – своєрідний вінок із дев'яти сонетів, присвячений російському імператору Миколі (Ніколаю) І з нагоди його візиту до Відня в 1845 р. Цей твір, опублікований у 1848 р., став однією із перших спроб уведення живої народної мови в галицько-руську літературу [61, с. 102]. Однак сам зміст твору, присвяченому царю Російської імперії, засвідчив москвофільські симпатії автора, що з часом тільки посилювалися і мали вплив на Я. Головацького.

У 1850–1880-х роках Я. Головацький продовжував творити, хоча його літературна активність у цей період була менш інтенсивною порівняно з 1830–1840-ми роками. Твори Головацького другої половини ХІХ століття набували більш виразного громадсько-політичного та просвітницького характеру.

Одним із відомих творів цього періоду є поезія «Братові з-за Дунаю» (1861 р.). У цьому вірші автор звертається до українців Наддніпрянщини з закликом до єдності з галичанами. Твір відображає прагнення до об'єднання слов'янських народів і підкреслює спільність культурних і національних коренів. Він має виразний патріотичний характер і виступає як маніфест національної солідарності.

Ще одним цікавим твором Я. Головацького був громадсько-культурний маніфест «Руський з руським повстрівався ...», що датується 1842 р. Він був присвячений І. Срезневському, який під час свого наукового стажування європейськими країнами на початку 1840-х рр. приїжджав на короткий час до Львова. У цьому поетичному творі Я. Головацький висловлює ідею національного пробудження і культурного відродження українців у межах Наддніпрянщини та Галичини. Маніфест містить заклики до єдності, віру у світле майбутнє слов'янських народів і критику внутрішніх поділів, що гальмують розвиток.

Крім того, в періодичних виданнях того часу, таких як газета «Слово» (виходила з 1861 р.) та альманах «Вінок русинам на обжинки» (1846–1847 рр.), публікувалися поезії Я. Головацького, які поєднували ліричний і просвітницький зміст. Темі цих творів – любов до рідної землі, народу, боротьба за національні права, важливість освіти та культурного розвитку.

У цілому, поезія Я. Головацького в 1830–1880-х рр. відображала суспільні та політичні виклики того часу. Поступово з 1850-х рр. автор відійшов від романтичної поетики раннього періоду, натомість зробивши поезію інструментом національного просвітництва, відображення своїх політичних поглядів.

Таким чином, літературна творчість Я. Головацького займає важливе місце в історії української літератури, оскільки він був одним із представників літературного руху, що прагнув відродити національну самосвідомість і культурну ідентичність русинів-українців у середині XIX ст. Його твори сприяли розвитку наукової і літературної думки, знайомили читачів із традиціями народної культури та фольклору. Я. Головацький на перших порах активно пропагував «руську», тобто українську мову та літературу, що стало важливим елементом у процесі національного відродження. Значну увагу він приділяв вивченню та збереженню українських народних пісень, казок і легенд, що відображало його глибоке розуміння значення фольклору для формування національної самосвідомості. Літературна діяльність Я. Головацького не обмежувалася лише дослідженнями та перекладами, він також писав власні твори, що виходили за межі традиційної літературної канви того часу. Його праці стали важливим вкладом у розвиток української літератури, а сам він – значною постаттю в контексті національного руху в Галичині.

РОЗДІЛ 3. Значення історичних постатей у формуванні національної самосвідомості

Особливості історії як науки та методики її навчання в ЗЗСО, як і в позакласній та позашкільній роботі, вимагають глибокого вивчення і осмислення ролі історичних діячів, а також оцінки й аналізу їхньої діяльності. Як підкреслює сучасний український історик і педагог-методист І. Коляда, розгляд історичних постатей «оживляє сухі історичні схеми, сприяє розкриттю причин історичних подій та явищ і допомагає запропонувати певну модель суспільної поведінки» [68, с. 302]. Таким чином, проблема визначення місця та ролі особистості в історичному процесі є одним із ключових методологічних питань історичної науки.

Для того, щоб зрозуміти роль особистості в історії, необхідно відповісти на ряд важливих запитань. Одне з них – чи може окрема людина стати самостійним чинником, здатним змінити суспільство або епоху, і чи змінився б хід історії, якби ця особа не з'явилась у певний час? З цим тісно пов'язане питання, кого слід вважати «історичними особистостями» або «історичними постатями». Хотілося б пошукати відповіді на ці питання, опираючись на твердження авторитетних науковців, істориків і методистів.

На думку дослідниці Т. Воропаєвої, історична особистість – це видатний політичний, державний, громадський, науковий, культурний або релігійний діяч, який зробив суттєвий внесок у розвиток суспільно-політичних, соціально-економічних процесів та культурно-історичних подій, що мали визначальний вплив на подальший розвиток держави, народу або навіть людства в цілому [65, с. 52]. Відповідно, історичними особами є ті, хто безпосередньо творив історію, чії ідеї й вчинки впливали на перебіг минулих подій і залишили помітний слід у історичному процесі.

У свою чергу, на думку С. Моцак, особа може набути статусу «історичної» лише в тому випадку, якщо вона залишить настільки вагомий слід у розвитку людського суспільства, що її діяльність стане предметом спеціального вивчення

історичної науки. Це означає, що її внесок буде оцінений не тільки сучасниками, але й нащадками [72, с. 90].

Варто підкреслити важливість і складність проблеми ролі особистості в історії. Без сумніву, людина відіграє ключову роль у формуванні історичних процесів. Вона має здатність самотійно приймати рішення, вибирати напрямки своєї діяльності та визначати життєві цілі. Через свої вчинки й дії особистість може істотно впливати на хід історичних подій.

Щоправда, в радянські часи упродовж тривалого часу роль особи в історії, зокрема в шкільній освіті, всіляко применшувалася, насправді рушіями історії вважалися широкі народні маси, класи, партії і т. п. Це, зокрема, знайшло яскраве відображення в творчості російського «пролетарського» письменника В. Маяковського. Так, у російськомовній поемі, присвяченій більшовицькому ватажку В. Ульянову (Леніну), він переконував:

Одиниця – дурниця, одиниця – нуль,
один – навіть якщо дуже важливий –
не підніме просту п'ятивершкову колоду,
тим більше будинок п'ятиповерховий.

Однак у нашому розумінні насправді так не є, бо видатна особа відіграє насправді ключову роль в історії. Для прикладу, чи можна собі уявити сучасну історію України без постаті Т. Шевченка, ідеолога сучасного українського руху, хай і не політика чи державного діяча, а творчу людину, що в ХІХ ст. мали провід у національному відродженні.

Проте не слід ототожнювати поняття «видатна особа» та «історична особа», адже вони не є синонімами. Не кожна видатна особа є історичною, натомість кожна історична особа є видатною. Наприклад, науковець або мистецтвознавець може бути видатним у своїй галузі, однак його вплив на загальний хід історії здебільшого опосередкований [72, с. 90].

Натомість історична особа безпосередньо творить історію, її діяльність формує розвиток історичних подій незалежно від сфери, у якій вона діє. Надмірне перебільшення ролі окремої особи може призвести до викривлення

історичної дійсності і спотворити розуміння ходу історичних процесів. Саме тому одним із важливих методологічних завдань історичної науки є об'єктивне відображення ролі особистості в історичному розвитку [72, с. 92].

В історії певний слід залишає кожна людина, проте не кожна особистість впливає на історичний процес настільки помітно, щоб бути пам'ятною для майбутніх поколінь. Видатні історичні постаті зазвичай з'являються в періоди, коли існує об'єктивна потреба їхньої ролі, а важливим надбанням історії стає діяльність тих, хто відігравав суттєву роль у суспільному житті. У цьому контексті постає питання, яких особистостей доцільно включати до шкільної історичної освіти. Сучасні методисти розробили критерії відбору персоналій, які базуються на ступені їхнього впливу на хід історичних подій.

На думку вже згаданого історика і методиста І. Коляди, пріоритет варто надавати вітчизняним історичним особам, а також діячам з країн, історично пов'язаних з Україною. Крім того, при доборі персоналій доцільно враховувати історичних діячів із яскраво вираженими ідеологічними чи політичними переконаннями, а також представників різних соціальних верств, які сприяли утвердженню демократичних цінностей та розвитку демократичного суспільства в Україні [68, с. 303].

Типові чинники, що визначають роль історичної особистості, можна узагальнити під терміном «фактор ситуації». Тому, аналізуючи участь особи в історичних процесах, важливо брати до уваги специфіку соціального і політичного середовища, в якому діяла та чи інша постать, а також оцінювати сприятливість моменту для її діяльності та особисті мотиви й прагнення. Мова йде про стан суспільства на певний історичний період і можливості особи впливати на хід подій. Зазвичай роль індивіда в історичному розвитку зростає тоді, коли суспільство потребує значних змін, виникає нагальна потреба впливати на конкретну ситуацію, що активізує пошуки нових ідей і спонукає до дій.

Дослідниця Т. Воропаєва підкреслює, що для комплексного дослідження ролі історичної постаті в історії України потрібно поєднувати індивідуально-

біографічний, суб'єктно-діяльнісний і соціально-типологічний підходи, а також визначати чіткі критерії оцінки суті й значення діяльності конкретної особистості. Вона пропонує оцінювати цю діяльність за такими критеріями: мотивація діяти в ключових ситуаціях; особистісний вплив, що проявляється у здатності надати нові цінності знанням і почуттям інших, залучити їх до суспільно важливої діяльності; особисті вчинки як прояв життєвої позиції і патріотизму у відповідь на виклики часу; внесок у розвиток громадських справ, освіти та культури [65, с. 63–64].

Дослідженням методики висвітлення історичних постатей у шкільній історичній освіті, особливо в період 1930–1980-х рр., займався А. Пінчук [77;78]. Він наголошує, що аналіз і переосмислення досвіду цього періоду, коли відбувалися суттєві зміни у методах викладання історії та закладалися основи сучасної шкільної історичної освіти, є важливими для вирішення актуальних проблем подання історичних особистостей у сьогоdnішніх навчальних курсах [78, с. 98].

Загалом методисти шкільної освіти радянського періоду робили акцент на класовій оцінці ролі історичних осіб і підкреслювали, що розв'язання історичних завдань було не результатом дій окремих особистостей, а колективною діяльністю народу.

Нині, в умовах глибинних реформ шкільної освіти, вивчення ролі історичних особистостей потребує переосмислення і приведення до сучасних вимог. Тож постала необхідність розробки нових методологічних і методичних підходів до формування уявлень про роль особи в історії з урахуванням суспільно-політичних змін в Україні на початку XXI ст.

Спираючись на досвід минулих років, А. Пінчук розробив низку рекомендацій для авторів стандартів освіти, модельних навчальних програм з історії, шкільних підручників та навчально-методичних посібників для вчителів щодо вивчення ролі особи в історії. За його переконанням, зміст матеріалів про історичних постатей у шкільній історичній освіті має включати біографічні дані та відображати процес формування ідеологічних поглядів і переконань, які

суттєво вплинули на спрямованість діяльності цих осіб. Також необхідно враховувати історичні умови, у яких діяла особа: час, простір, особливості соціального середовища, що визначали ідейно-соціальні, культурні та інші засади її діяльності, а також вплив цієї діяльності на перебіг історичних подій і їхні наслідки [78, с. 99].

Особливу увагу слід приділяти психологічній характеристиці історичної постаті, її особистісним рисам, що впливали на мотиви поведінки. А. Пінчук підкреслює, що глибоке осмислення ретельно відібраного фактичного матеріалу про особисте життя та родинне оточення допомагає учням сформуванню власні висновки щодо світогляду історичної особи. Важливо демонструвати конкретні історичні ситуації, в яких людина робила вибір свого шляху, маючи альтернативні варіанти дій, і залучати учнів до аналізу мотивів таких рішень. За можливості слід також простежувати причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями, пов'язаними з діяльністю особи, і сучасністю [78, с.100].

Отже, сучасні методисти вважають, що історична особистість має розглядатися не лише як фон історичного процесу, а як його невід'ємна складова і важливий чинник впливу. Вивчення історії повинно проходити як пошук пояснень різних інтерпретацій історичних подій, сприяти розвитку критичного мислення учнів і формуванню їх власного погляду на історичні факти.

Роль історичних постатей у розвитку історії є надзвичайно значущою, їх часто розглядають як творчу і рушійну силу історичних змін. Проте, на нашу думку, більш правдоподібним є те, що навіть видатна особистість не здатна кардинально змінити історію у глобальному масштабі, попри свій істотний вплив на перебіг подій. Місце та роль особи в історичному процесі визначаються соціальними умовами, суспільними потребами, а також особистими рисами і мотивами самого діяча.

РОЗДІЛ 4. Висвітлення історичної постаті на уроках історії (на прикладі Якова Головацького)

Результати дослідження на тему «Наукова, літературна і громадська діяльність Якова Головацького (1814–1888 рр.)» можуть бути корисними для використання на уроках історії в ЗЗСО, а також у позакласній та позашкільній роботі. Згідно з навчальною програмою з історії України, діяльність гуртка «Руська трійця» вивчається учнями 9 класу в розділі 2 «Українські землі в складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.» [67, с. 51]. Учні мають ознайомитися з основними аспектами, такими як причини входження українських територій (Галичини, Буковини) до складу Австрійської імперії, період діяльності та ідейні засади гуртка «Руська трійця», а також значення літературного альманаху «Русалка Дністровая» [67, с. 54].

Тема «Початок українського національного відродження» в рамках уроку 10 дає учням можливість познайомитися з діяльністю М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького, які в 1830-х рр. заснували гурток «Руська трійця» і стали провідниками культурно-літературного етапу національного відродження на західноукраїнських землях. Для цього уроку можна повністю використати матеріали нашого дослідження, що буде доречним при застосуванні інтерактивних методів навчання, які останнім часом здобули популярність в Україні.

Інтерактивне навчання передбачає активну участь усіх учнів у навчальному процесі та їх взаємодію. Завдяки використанню інтерактивних вправ, уроки стають більш різноманітними: можливість проводити нестандартні уроки, рольові ігри, спільний аналіз та вирішення проблемних ситуацій [67, с. 55]. Це ефективно впливає на формування вмінь і навичок учнів, створюючи сприятливу атмосферу для навчання та допомагаючи вчителю встановлювати партнерські стосунки з учнями. Під час інтерактивного навчання учні розвивають критичне мислення, навички ввічливого спілкування та вміння аргументовано відстоювати власну думку.

Один з ефективних і цікавих методів для проведення уроку на визначену тему – інтерактивний метод «Мікрофон». Цей метод дозволяє учням швидко дати відповідь на запитання або поділитися своєю думкою. Наприклад, дев'ятикласникам можна поставити питання: «Чому на західноукраїнських землях національне відродження очолили саме представники греко-католицького духовенства?».

Перед тим, як розпочати вправу, вчитель має нагадати учням правила її виконання. Відповідає лише той, хто тримає в руках уявний мікрофон, а після відповіді передає його наступному учневі. Важливо, щоб учні знали, що вчитель не оцінює їхні відповіді і не засуджує їхні думки. Використання методу «Мікрофон» сприяє розвитку критичного мислення учнів і вдосконалює їхні комунікативні навички [74, с. 35].

Доповненням до вправи «Мікрофон» може стати метод «Незакінчені речення», який допомагає учням вільно висловлювати свої думки, говорити лаконічно та швидко. Методика проста: вчитель пропонує початок речення, а учні повинні його закінчити [72, с. 287]. Наприклад, учням можна запропонувати завершити такі відкриті речення: «Іван Вагилевич у 30–60-х рр. XIX ст. налагодив стосунки з ...», «Дослідження галицького вченого були опубліковані завдяки ...», «Іван Вагилевич хотів познайомитися з наддніпрянською інтелігенцією, щоб ...» тощо.

Ще одним корисним інтерактивним методом є «Мозковий штурм», який використовується для швидкого знаходження різних варіантів вирішення певної проблеми всіма учнями класу. Початковим етапом є оголошення проблемного питання, після чого учні висловлюють свої ідеї, які можуть бути як правильними, так і помилковими. Головне – щоб кожен учень мав можливість висловити свою думку без остраху. Так, дев'ятикласники можуть обговорити, як би виглядав процес національного відродження в Галичині, якби австрійська цензура не заборонила в 1837 р. альманах «Русалка Дністровая». Після цього вчитель разом з учнями обговорює кожен із запропонованих ідей. Цей метод не тільки

стимулює творче мислення, а й навчає учнів бути толерантними до думок своїх однокласників [71, с. 15].

Наступною інтерактивною технологією є метод «Прес», який застосовується при обговоренні дискусійних питань. Кожен учень на основі аргументів має визначити власну позицію з проблеми, що розглядається на уроці. Цей метод допомагає учням навчитися дискутувати, чітко і лаконічно формулювати свої думки [74, с. 51].

Дев'ятикласникам можна запропонувати таке проблемне питання: «Чи погоджуєтеся Ви з тим, що Я. Головацький, співпрацюючи з польськими діячами у сфері науки, поділяв їх погляди щодо поділу Галичини як австрійської провінції на українську і польську частини?». Після цього вчитель має пояснити правила виконання методу «Прес». Відповідь учнів поділяється на чотири етапи.

- Перший етап – виступ учнів, кожен займає свою позицію і пояснює свою точку зору.
- На наступному етапі учні повинні навести аргументи та докази своєї думки.
- Третій етап передбачає надання реальних фактів і прикладів, що підсилюють позицію учня.
- Завершальний етап – це узагальнення відповіді самими учнями [74, с. 140].

Ще одним методом, що допоможе опрацювати проблемні питання в діяльності Я. Головацького, є дискусія. Найпоширенішою формою дискусії є фронтальна, коли вчитель залучає до роботи весь клас і має можливість поспілкуватися з кожним учнем. Однак розгляд дискусійних питань можна організувати і через групову форму роботи, поділивши учнів на групи по 4–6 учасників [74, с. 189].

Такий інтерактивний метод дозволить учням краще засвоїти матеріал уроку. Наприклад, учням можна запропонувати обговорити питання: «На вашу думку, чому Я. Головацький прагнув спілкуватися з наддніпрянськими діячами?». Завдання вчителя – слідкувати за дотриманням правил дискусії, щоб

одночасно говорив тільки один учень. Якщо учні відхиляються від обговорення, вчитель не критикує, а направляє їх у правильне русло.

Після завершення дискусії варто запропонувати школярам підвести підсумки уроку, щоб закріпити вивчений матеріал. Використання методу дискусії сприяє розвитку в учнів умінь слухати один одного, вільно висловлюватися та проводити паралелі між різними думками, що підвищує їхні предметні компетентності [74, с. 60].

Щоб урізноманітнити навчальний процес та цікаво опрацювати проблемні питання, доцільно провести дебати. Вчитель обирає тему, яка потребує всебічного аналізу, обговорення та спільного вирішення. Наприклад, можна провести дебати на тему: «Чи представляли учасники «Руської трійці» загрозу для Австрійської імперії?». Після оголошення теми уроку дев'ятикласники, завчасно поділені на дві групи, беруться до роботи. Кожна група займає певну позицію та шукає на її користь докази й факти, після чого оголошує їх класу. Одним із завдань учасників дебатів є також спростування доводів опонентів. Важливо, щоб учні дотримувалися дисципліни, не піддавалися емоціям та спілкувалися спокійно [74, с. 60]. Дебати допомагають розвивати критичне мислення учнів, покращують комунікативні навички, вміння вести полеміку та толерантно ставитися до опонента і його думок.

Матеріали пропонованого дослідження також можна використати для підготовки нестандартних уроків, які спрямовані на активізацію навчальної діяльності учнів. Нестандартні уроки, на відміну від звичайних занять, розвивають творчу уяву та ініціативу школярів. Під час таких уроків учні шукають відповіді на питання та аналізують матеріал самостійно, а не приймають його від вчителя у готовому вигляді. Крім того, нестандартні уроки позитивно впливають на емоційний стан учнів, адже навчальний процес проходить у легкій ігровій формі [70, с. 36].

Як приклад, для дев'ятикласників можна провести урок-характеристику «Я. Головацький як особа, дослідник та громадський діяч». Метою цього уроку є закріплення раніше вивченого матеріалу та навчання учнів презентувати

результати свого дослідження перед публікою. Під час уроку-характеристики доцільно поділити клас на кілька груп, кожна з яких має своє завдання. Зокрема, групи повинні дослідити громадську, літературну та наукову діяльність Я. Головацького, після чого ознайомити інших учнів. Роль вчителя – слідкувати за дисципліною та допомагати учням у разі виникнення проблем, а також підсумувати урок.

Також можна запропонувати провести й інші нетрадиційні уроки, наприклад, урок-роздум «Роль Я. Головацького в національному відродженні Галичини», урок-екскурсію «Галичина очима Я. Головацького» та ін. [70, с. 36].

Хотілося б також розкрити на прикладі досліджуваної теми особливості висвітлення історичної постаті під кутом зору компетентнісного підходу. Сучасна шкільна освіта активно впроваджує компетентнісний підхід, орієнтуючись не лише на отримання практичних результатів учнів, а й на розвиток життєвих цінностей. Український педагог та дослідник А. Дахін визначає освітню компетенцію як якісне досягнення розвитку особистості учня, пов'язане з глибоким засвоєнням змісту освіти [73, с. 19].

У процесі навчання учні повинні опанувати та розвинути як ключові (надпредметні), так і предметні компетентності. Ключові компетентності поєднують у собі комплекс різноманітних знань і вмінь, що здобуваються не лише під час навчання у школі, а й протягом усього життя. До таких компетентностей належать: «спілкування державною та іноземними мовами, соціальна та громадянська компетентність, ініціативність і підприємливість» та ін. [73, с. 15].

Предметні компетентності ж визначаються для кожного окремого предмета та розвиваються учнями протягом вивчення певної дисципліни на всіх етапах навчання. Матеріали нашого дослідження можуть бути використані для формування історичних компетентностей. Зокрема, як зазначає Міністерство освіти і науки України, на уроках історії вчитель має допомогти учням здобути хронологічні, просторові, логічні та аксіологічні навички, а також уміння працювати з інформацією [69, с. 4].

Хронологічна компетентність – це здатність учнів орієнтуватися в історичному часі. Вони повинні вміти визначати події за датами, розпізнавати причинно-наслідкові зв'язки та встановлювати синхронність подій і явищ [73, с. 48]. Для розвитку хронологічних навичок дев'ятикласників можна запропонувати різні методи та прийоми, зокрема складання хронологічних та синхроністичних таблиць для зіставлення подій національного відродження на українських землях у складі Російської та Австрійської імперій, зокрема з діяльністю Я. Головацького.

Для кращого усвідомлення учнями тривалості історичних подій можна організувати завдання, наприклад, з'ясувати: «Коли святкували 200-у річницю з дня народження Я. Головацького?» чи «Коли відзначатимуть 250-річчя виходу у світ «Русалки Дністрової»?».

Просторовий компонент історичної компетентності передбачає роботу учнів з географічними та історичними картами. Методисти зазначають, що показником сформованих просторових вмінь є здатність учнів знаходити на карті історичні події та явища, визначати їхні причини та наслідки, а також характеризувати розвиток суспільства та господарства в залежності від природного середовища [69, с. 4].

На уроках історії карти допомагають вчителю відтворювати та пояснювати історичні процеси, а також слугують важливим джерелом знань для учнів, які можуть проводити власні дослідження та розвивати критичне мислення. Наприклад, на уроці в дев'ятому класі, користуючись картою з підручника історії України, учні можуть відповісти на питання: «Де відбулася перша хвиля національного відродження на західноукраїнських землях?» або «У якому місті навчалися діячі «Руської трійці»?».

У свою чергу, інформаційна компетентність полягає в умінні учнів працювати з історичними джерелами. Вона включає такі навички, як критичне мислення, оцінка та порівняння джерел історичної інформації, самостійне тлумачення змісту джерел та здатність визнавати інформаційну багатоманітність [73, с. 104]. Відповідно до навчальної програми з історії України для 9 класу,

передбачено практичне заняття на тему «Русалка Дністровая». Під час такого уроку учні ознайомлюються з різними уривками історичних джерел, аналізують їх і після цього відповідають на запитання вчителя.

Для прикладу, учням можна запропонувати розглянути уривок із статті «50-ліття руської літератури» (1887 р.) українського письменника та громадського діяча М. Павлика: «Загалом, згадана вище річниця викликає у серці кожного русина цілу низку різноманітних почуттів. До неприємних належить, насамперед, доля самої «Русалки» та її авторів. Не допустивши її до Львова, вона вийшла в Пешті, де цензура була ліберальнішою ...» [9, с. 305].

Учні повинні відповісти на такі питання:

1. Чому літературну збірку вдалося опублікувати саме в Будапешті?
2. Чому вище греко-католицьке духовенство виступило проти публікації альманаху та його авторів?
3. Яке покарання отримали учасники «Руської трійці»?
4. Як участь у гуртку та його активна діяльність вплинули на долю Я. Головацького?

Логічний аспект предметної компетентності полягає в здатності учнів самостійно аналізувати, пояснювати та зіставляти історичні факти і процеси. Це означає, що учень вільно оперує поняттями, усвідомлюючи, що існує багато трактувань минулого та сучасного, які потребують всебічного дослідження [73, с. 97]. Логічні вміння учнів загальноосвітніх шкіл можна розвивати за допомогою таких методів:

- «Питання – відповідь». Учитель пропонує учням відповісти на запитання, що допоможуть з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки певної події: «Що стало приводом до зближення Я. Головацького з москвофільством?», «Які наслідки мали взаємини Я. Головацького з М. Погодіним?» тощо;
- Складання історичного портрету, наприклад, діячів «Руської трійці»;
- Аукціон імен та понять. Кожен учень, щоб перемогти в аукціоні, має згадати якомога більше імен діячів або понять із теми, що вивчалася раніше. Так, для закріплення знань з теми «Початок українського

національного відродження» учні можуть назвати такі терміни: «Руська трійця», «Русалка Дністровая», «будителі» тощо [68, с. 63].

Також учні можуть написати статтю про діяльність «трійчан» після заборони «Русалки Дністрової», працювати над редагуванням текстів з помилками та виконувати інші подібні завдання.

Аксіологічна компетентність – це здатність учнів оцінювати історичний розвиток та діяльність історичних осіб, спираючись на здобуті знання, власний досвід і життєві цінності [73, с. 131].

Для формування та перевірки цієї компетентності доцільно використовувати оціночні запитання, такі як: «Чому ставлення українських громадян до Я. Головацького змінювалося від засудження до захоплення?», «Доведіть або спростуйте думку, що «Русалка Дністровая» була заборонена через те, що становила загрозу для австрійського уряду?» тощо.

Важливо, що сформовані аксіологічні вміння допоможуть учням усвідомити, що історія має багато інтерпретацій минулого, де немає єдиної істини. Це дозволить їм сформувані власну позицію і бачення історичного процесу.

Матеріали нашого дослідження можна використовувати для організації позакласної роботи. Якщо урок є частиною навчальної програми, то в позакласній діяльності вчитель може самостійно вибирати зміст роботи, що дає змогу об'єднати учнів за інтересами і сприяти розвитку їхніх індивідуальних нахилів. Позакласні заняття проводяться на засадах добровільної участі учнів, а тривалість їх визначається педагогом [76, с. 175].

Учитель при організації позакласної діяльності може використовувати різні методи навчання – словесні, практичні, інтерактивні, а також форми роботи, як-от екскурсії, факультативи та гуртки для залучення учнів.

Однією з популярних форм позакласної роботи є краєзнавча та екскурсійна діяльність, під час якої учні закріплюють матеріал, вивчений на уроках історії, і знайомляться з багатством української культури. З урахуванням вікових

особливостей та інтересів учнів методисти рекомендують організовувати екскурсії такого типу:

- по музейних експозиціях. Наприклад, можна відвідати з учнями кімнату-музей «Руської трійці», відкриту в 2017 р. на базі Івано-Франківського національного медичного університету. Знайомство з експонатами, які розповідають про просвітницьку діяльність «трійчан» та маловідомі факти з їхнього життя, допоможе учням поглибити здобуті знання;

- по місцях історичних подій, наприклад, до Національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника у Львові, де колись розташовувалася культурно-освітня установа «Оссолінеум», в якій працювали діячі «Руської трійці», в т. ч. Я Головацький як читачі різних книг і журналів.

Саме тут Я. Головацький здійснював спільні наукові дослідження з провідними польськими діячами, працював над упорядкуванням інвентаря рукописів. У відділі рукописів бібліотеки зберігається іменний фонд Я. Головацького (ф. 19), в якому є цінні рукописні матеріали, що пов'язані з його життям та діяльністю;

- екскурсії до історичних пам'ятників. Під час поїздки до Львова можна відвідати Личаківський цвинтар, де поховано багато видатних українських діячів XIX століття, серед яких є скромна символічна могила Я. Головацького (сам він помер далеко від рідної землі, у м. Вільно (Вільнюсі), де й був похований) [76, с. 178].

Загалом, добре спланований зміст історико-краєзнавчої екскурсії створює у школярів позитивний емоційний стан, що сприяє формуванню громадянських і соціальних компетентностей, а також посилює їхню здатність до естетичної оцінки пам'яток мистецтва. Використання різних методів і прийомів навчання вчителем допомагає учням краще засвоїти навчальну інформацію [76, с. 180].

Наступною формою позакласної діяльності є історичний гурток. Головне завдання гуртка – поглиблення раніше здобутих знань на уроках та розвиток здібностей учнів. Гурток працює протягом навчального року і зазвичай об'єднує учнів однієї вікової категорії. Учасники історичного гуртка беруть участь у

тематичних вечорах, проводять конференції, готують доповіді та реферати [75, с. 179]. Тематика історичного гуртка може бути різною: воєнно-історична, вивчення біографій відомих українських діячів, дослідження історії рідного краю та ін. [76, с. 177].

Зокрема, вчитель може започаткувати в школі діяльність гуртка «Видатні дослідники Львівщини». У роботі цього гуртка можна найбільш ефективно використати матеріали пропонованого дослідження, наприклад, для детальної розповіді про життя і творчість Я. Головацького, який був уродженцем села Чепелі (нині – Золочівський район Львівської області). Школярі можуть глибше дослідити громадське життя дослідника, його взаємини зі слов'янськими діячами, підготувати повідомлення про його внесок в українську науку та культуру.

Таким чином, результати дослідження можуть бути використані вчителем як на уроках історії в 9 класі, так і для організації позакласної і позашкільної роботи. Пропоновані матеріали дозволяють урізноманітнити навчальний процес і сприяють зацікавленню учнів навчальним предметом. Завдяки інтерактивним методам навчання учні зможуть швидко та цікаво опрацювати інформацію про науково-літературну діяльність Я. Головацького, розвинути критичне мислення та основні складники відповідних компетентностей.

Для з'ясування ролі Я. Головацького в національному відродженні Галичини XIX – початку XX ст. та української історії загалом варто скористатися такими методами навчання, як «Дебати», «Прес», «Мозковий штурм», нестандартний урок тощо. Водночас позакласна діяльність дозволить учням закріпити вивчений матеріал, виробити навички самостійної пошукової роботи, підготовки доповідей та рефератів і т. п. Щоправда, постать Я. Головацького в рамках сучасної шкільної програми вивчається на уроках історії України в 9 класі ЗЗСО.

Щоб наочно продемонструвати отримані на уроках знання, вчитель може організувати, для прикладу, екскурсії по музейній кімнаті «Руської трійці» в м. Івано-Франківську, відвідати історичні пам'ятники, присвячені Я. Головацькому

та ін., як варіант, «уявні, віртуальні екскурсії» місцями, пов'язаними з життям і діяльністю цього дуже важливого, хоч і неоднозначного діяча в історії України «довгого» ХІХ століття. У процесі діяльності гуртків педагог може приділити більше часу вивченню взаємин Я. Головацького зі слов'янськими діячами, аналізу наукових творів та кореспонденції дослідника, що допоможе краще зрозуміти суть його вчинків та життєвих поглядів, їх еволюції.

ВИСНОВКИ

Наукова, літературна і громадська діяльність Я. Головацького відіграла важливу роль у розвитку української історії та культури, в цілому національного відродження. Його діяльність охоплювала різноманітні аспекти, зокрема роботу в галузях народознавства – фольклористики та етнографії, мовознавства, а також літератури та освіти, що зробило його постаттю, яку неможливо оминати при розгляді історії українського національного руху в ХІХ ст. Постать Я. Головацького як діяча «Руської трійці», періоду «весни народів» 1848–1849 рр. безпосередньо висвітлюється у шкільній програмі з історії в 9 класі ЗЗСО.

Життєвий шлях Я. Головацького був визначений глибоким національним патріотизмом та прагненням до соціальних змін. Він став одним із засновників «Руської трійці» та важливим діячем в українському національному відродженні Галичини ХІХ ст. Завдяки своїй активній громадській діяльності Я. Головацький сприяв формуванню модерної української ідентичності, що знайшла відображення в його публікаціях та взаєминах з іншими представниками національного руху від початку громадської діяльності до «весни народів» 1848–1849 рр. включно.

Однак громадська діяльність Я. Головацького зазнала змін у 1850–1860-х рр., коли в силу несприятливих політичних обставин (посилення польських позицій у Галичині після поразки революції при підтримці австрійської влади, антиукраїнські репресії російського царизму після розгрому першої української політичної організації – Кирило-Мефодіївського братства та ін.), деяких суб'єктивних причин він поступово дедалі більше схилився до москвофільських поглядів. Цей етап є важливим для розуміння політичної та культурної ситуації того часу, а також для аналізу внутрішніх суперечностей в українському національному русі. Виїзд до Російської імперії 1867 р. став логічним завершенням цього етапу в його житті, але не заперечив значення його попередніх досягнень.

Я. Головацький зробив вагомий внесок у розвиток українського народознавства, зокрема через вивчення мови, фольклору, етнографії та історії.

Його робота у Львівському університеті (з 1849 р.) та інших наукових установах Галичини була неоціненною для розвитку інтелектуальної культури краю. Літературна творчість Я. Головацького, хоч і не така масштабна, але все ж вагома, стала важливим елементом у контексті просвітницької діяльності того часу.

Вивчення діяльності Я. Головацького має важливе значення для сучасної освіти, оскільки його постать є прикладом глибокого поєднання наукової і літературної роботи з громадською діяльністю. Використання матеріалів, пов'язаних із життям і творчістю Я. Головацького, в навчальному процесі сприяє розвитку критичного мислення, збагаченню знань учнів про національне відродження України XIX – початку XX ст., а також розвитку патріотичних почуттів.

Я. Головацький був не лише ученим, але й активним учасником історичних процесів на етнічних українських землях у XIX ст. Наукові та громадські досягнення Я. Головацького стали частиною української культурної спадщини, зокрема в розвитку української науки, освіти та модерної національної ідентичності, а його діяльність залишається важливою складовою вивчення історії України досліджуваного періоду.

Вивчення історичних постатей, зокрема Я. Головацького, має значне методичне значення у формуванні національної самосвідомості школярів. Використання біографічних матеріалів, які розкривають особистісні мотиви, світогляд і суспільний контекст, допомагає учням усвідомити, яким чином окремі діячі впливали на розвиток національної ідеї та культурного простору. Це дає змогу не лише знати факти, а й аналізувати причини та наслідки історичних подій, формувати критичне мислення та власне ставлення до минулого.

Методологічно важливо показувати, що роль історичної особи формується у взаємодії з об'єктивними соціальними процесами та умовами, що вимагає від учнів розуміння історичного контексту. Використання міжпредметних зв'язків (література, історія, культура) сприяє глибшому сприйняттю матеріалу і формує цілісне уявлення про національне відродження. Застосування інтерактивних

методів навчання, зокрема аналізу документів, творчих завдань, дискусій, допомагає учням виявляти особистісні риси та мотиви дій Я. Головацького, співвідносити їх із сучасними викликами, що актуалізує історію для молоді. Це сприяє не лише знанню, але й формуванню ціннісного ставлення до національної спадщини.

У підсумку, історична постать Я. Головацького є ефективним засобом для реалізації сучасних освітніх цілей – виховання національно свідомої, критично мислячої, культурно обізнаної молоді. Відповідна методична робота з його життєвим і творчим доробком дозволяє значно покращити якість шкільної історичної освіти, роблячи її більш змістовною та сучасною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативно-правова база України у сфері шкільної освіти

1. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Закон України «Про повну загальну середню освіту» № 463-IX від 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

II. Твори Якова Головацького та його сучасників

3. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / уклад. Я. Головацьким. Київ : Довіра, 1991. 93 с.
4. Головацький Я. Два віночки. Братові з-за Дунаю. Весна. Туга за родиною. Три вступительніі предподаванія о руській словесності. *Українська література XIX століття* / упоряд. Н. Гаєвська. Київ : Либідь, 2006. С. 185–188.
5. Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького / М. Шашкевич, Я. Головацький. Львів : Накладом т-ва «Просвіта» : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1913. 456 с.
6. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. *Зібрання творів*: У 50 т. Київ : Наук.думка, 1980. Т. 26. С. 74–93.
7. Франко І. Професор Омелян Огоновський. *Зібр. творів*: У 50 т. Київ : Наук.думка, 1980. Т. 43. С. 258–266.
8. Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори / упоряд., вступ. ст., прим. М.Й. Шалати. Київ : Дніпро, 1982. 367 с.

III. Збірники документів і матеріалів

9. «Русалка Дністрова» : документи і матеріали / АН УРСР, Ін-т сусп. наук, Центр. держ. іст. архів УРСР у Львові; [упоряд.: О. А. Купчинський (ст. упоряд.) та ін.; редкол.: Ф.І. Стеблій (відп. ред.) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1989. 542 с.

IV. Епістолярна спадщина

10. Студинський К. Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835–49. Львів, 1909. 463 с.

11. Студинський К. Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850–62. Львів, 1905. 592 с.

V. Мемуарна література

12. Головацкий Я. Воспоминание о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче. *Литературный сборник*. 1885. Вып.1. С. 10–36.
13. Головацкий Я. Судьба одного галицко-русского ученого: к биографии Ивана Николаевича Вагилевича. *Киевская старина*. 1883. Т. 6. С. 453–472.
14. Подорожі в Українські Карпати : зб. / упоряд., вступ. ст. М. Вальо. Львів: Каменяр, 1993. 277 с.

VI. Наукові монографії та статті

15. Андрусак Т. Політичні та правові погляди Якова Головацького. *Українська філологія: школи, постаті, проблеми* / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 1999. Ч. 2. С. 574–579.
16. Вальо М. Яків Головацький. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. *Шашкевичіана*. Вип. 3/4 : «Руська Трійця» і Прикарпаття. «Руська Трійця» і культура слов'янського світу. Львів-Броди-Вінніпег : Просвіта, 2000. С. 338–395.
17. Вальо М., Ільницький М. Літературно-критичні ідеї «Русалки Дністрової» і розвиток літературно-наукової думки на західноукраїнських землях 30–40-х рр. XIX ст. *Шашкевичіана*. Вип. 1/2. Львів-Броди-Вінніпег, 1996. С. 142–148.
18. Гаврилів Б., Миронюк І., Угорчак Ю. Вшанування пам'яті «Руської трійці» (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький) : історико-краєзнавче видання. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 174 с.
19. Галенко І. Викладацька діяльність Якова Головацького у Львівському університеті (в контексті розвитку українознавства і славістики). *Проблеми слов'янознавства : зб. наук. пр.* Львів, 2008. Вип. 57. С. 13–27.
20. Галенко І. Я. Головацький як славіст. *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 56. Львів, 2007. С. 13–31.

21. Гербільський Г. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. (до 1848 р.). Львів: Видавництво Львівського університету, 1964. 253 с.
22. Гнатюк М. Злети і падіння професора Якова Головацького. *Дзвін*. 2011. № 4. С. 118–123.
23. Гнатюк М. Його злети і падіння : до 200-річчя від дня народження Якова Головацького, українського лінгвіста, етнографа, фольклориста, історика, поета, священика УГКЦ, педагога, громадського діяча, співзасновник об'єднання «Руська трійця» . *Дзвін*. 2014. № 11–12. С. 126–130.
24. Гнатюк М. Метаморфози Маркіянового сподвижника. Яків Головацький: від «Русалки Дністрової» до москвофільства. *День*. 2011. 9–10 вересня. С. 8.
25. Грицак Я. Іван Головацький у міжслов'янських зв'язках кінця 30-х – 40-х років XIX ст. *Шашкевичіана*, 2000. № 3-4. С. 687–688.
26. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. К., 1996. 360 с.
27. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. К., 2004. 344 с.
28. Гуменюк М. Яків Головацький як бібліограф. Експеримент. 2019. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20191223-ya-f-golovackij-yak-bibliograf-i-knigoznavec>
29. Єфремов С. Історія українського письменства. Т. 1. Київ-Ляйпціг, 1924. 448 с.
30. Жулинський М. «Руська трійця» (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький). Рідна мова – запорука духовної цілісності нації. *Українська література: творці і твори: учням, абітурєнтам, студентам, учителям*. Київ : Либідь, 2011. С. 71–81.
31. Івашків В. Перший професор кафедри української словесності (Яків Федорович Головацький – професор кафедри української словесності Львівського університету). *Дзвін*. 2008. № 7. С. 125–130.

32. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». Львів, 2011. 422 с.
33. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». Київ: Наукова думка, 1990. 338 с.
34. Ковтонюк В. Яків Головацький: про співзасновника та зрадника «Руської трійці». *Дивись info*. 2023. URL: <https://dyvys.info/2023/10/20/yakiv-golovatskyj-pro-ruskoyi-trijtsi/>
35. Крайній І. Новітні митрарства «Руської трійці» : Іван Вагилевич, Маркіян Шашкевич, Яків Головацький. *Україна молода*. 2012. 13–14 лип. (№101). С. 18.
36. Кріль М. Невідомі листи Івана Головацького до Антона Петрушевича. *Україна модерна*. 1999. Львів. Ч. 2–3. С. 350–372.
37. Люзняк М. Яків Головацький – книгознавець і бібліограф. *Шашкевичіана*. Вип. 1/2. Вип. 1 : Маркіян Шашкевич і українське національне відродження. Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. С. 263–265.
38. Матисякевич З. Археографічна спадщина Якова Головацького. *Шашкевичіана*. Вип. 1/2. Вип. 1 : Маркіян Шашкевич і українське національне відродження. Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. С. 266–275.
39. Матисякевич З. М. Український археограф Я. Ф. Головацький. Історія української археографії : персоналії. К., 1993. Вип. 2. 17 с.
40. Матисякевич З. Український історик Яків Головацький. Львів : Літопис, 2002. 154 с.
41. Мозер М. Ще раз про «Руську Трійцю» і її роль в історії української мови. *Збруч*. 2018. URL: <https://zbruc.eu/node/80338>
42. Науменко К. Діяч національно-культурного відродження Галичини: до 200-річчя від дня народження Я. Головацького (1814–1888). *Дати і події*. 2014. № 2 (4). Київ, 2014. С. 97–100.
43. Петраш О. «Руська трійця»: М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький. Київ : Дніпро, 1972. 152 с.

44. Петраш О. «Руська трійця»: М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та їхні літературні послідовники. Київ: Дніпро, 1986. 227с.
45. Петраш О. Подвижники української ідеї : Маркіян Шашкевич та його побратими : літературознавче дослідження. Тернопіль, 1996. 158 с.
46. Райківський І. «Руський з руським повітався...». Взаємини українських діячів Галичини і підросійської України в ХІХ – на початку ХХ ст. *Проект “Україна”. Австрійська Галичина*. Харків, 2016. С. 161–190.
47. Райківський І. Взаємини галицьких і наддніпрянських діячів у 1830–1840-х рр. *Український історичний журнал*. Київ, 2009. № 1. С. 39–55.
48. Райківський І. Зв'язки Я. Головацького з українськими діячами Наддніпрянщини (середина 1830-х рр. – 1888 р.). До 180-річчя заснування «Руської трійці». *Краєзнавець Прикарпаття*. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 22. Липень – грудень. С. 30–34.
49. Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття. Івано-Франківськ, 2012. 932 с.
50. Райківський І. Ідея української соборності в підавстрійській Галичині (ХІХ – початок ХХ століття). Івано-Франківськ, 2016. 392 с.
51. Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України / В.І.Горинь, О.А.Купчинський, Ф.І.Стеблій та ін; Відповід. ред. Ф.І. Стеблій; АН УРСР, Інститут суспільних наук. Київ : Наукова думка, 1987. 337 с.
52. Сарбей В. Національне відродження України. *Україна крізь віки*. Київ : Альтернативи, 1999. Т. 9. 335 с.
53. Седляр О. Видавнича діяльність Івана та Якова Головацьких у 1840–1848 рр. *Вісник Львівського університету. Серія : Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. 2014. Вип. 8. С. 38–61.
54. Тершаковець М. Галицко-руске літературне відродженє. Львів, 1908. 166 с.

55. Фаріон І. Яків Головацький: «Відки такий наглий упадок?» (І. Франко) : з нагоди 170-ліття заснування катедри руської словесності у Львівському університеті. *Слово Просвіти*. 2018. Ч. 48. С. 12–13.
56. Циганик М. Збірка Якова Головацького «Народні пісні Галицької та Угорської Русі»: історія укладання. *Мандрівець*. 2013. № 1. С. 50–54.
57. Циганик М. Наукова діяльність Якова Головацького у колі вчених і літераторів. *Молодий вчений*. 2021. № 2. С. 156–160.
58. Циганик М. Постать Якова Головацького в науково-культурному житті галичини першої половини ХІХ століття. *Філософія та гуманізм*. 2019. Вип. 2. С. 64–71.
59. Циганик М. Фольклорні записи корифеїв «Руської Трійці» у збірнику Якова Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси». *Народознавчі зошити*. 2013. № 1. С. 12–22.
60. Циганик М. Яків Головацький в оцінці Івана Франка. *Вісник Львівського університету*. 2011. Вип. 55. С. 209–215.
61. Циганик М. Яків Головацький та його участь у «Русалці Дністровій» (крізь призму наукового бачення Івана Франка). *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 58. С. 205–211.
62. Шалата М. Архіви Якова Головацького. *Українське літературознавство*. Львів, 1985. Вип. 45. С. 97–108.
63. Шалата М. Будителі : українські письменники: Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я., Устиянович М., Могильницький А. *Дзвін*. 2012. №1. С. 144–123.
64. Швачка Т. Бібліографія у науковій і творчій спадщині Якова Головацького. *Інформаційне, інтелектуальне та духовне життя суспільства крізь призму біографічних досліджень діячів бібліотечної, книжкової та видавничої справи : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 15-16 листопада 2022 р.)* Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2022. С. 286–292.

VII. Навчально-методична література, підручники і посібники

65. Воропаєва Т. Роль особистості в українській історії крізь призму біографістики. *Українська біографістика*. 2016. Вип. 14. С. 50–70.
66. Гісем О., Мартинюк О. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Харків: Видавництво «Ранок», 2017. 288 с.
67. Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
68. Коляда І. Теоретико-методичні засади висвітлення ролі історичної особи на уроках з історії України у 9 класі при вивченні теми: «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна (І. Котляревський – організатор козацьких полків у війні 1812 р.)». *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2013. Вип. 21. С. 301–310.
69. Концепція та програми викладання історії України в школі (проект). Матеріали IV та V Робочих нарад з моніторингу шкільних підручників історії України «Концепція історичної освіти» / Упор. Н. Яковенко, Л. Ведмідь. Київ : ВД «Стилос», 2009. 126 с.
70. Левітас Ф., Салата О. Методика викладання історії. Практикум для вчителя. Харків: Вид. група «Основа», 2007. 112 с.
71. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології на уроках історії. Харків: Вид. група «Основа», 2005. 192 с.
72. Моцак С. Вивчення історичних постатей на уроках Всесвітньої історії в старшій школі. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін : науково-педагогічний журнал*. 2019. № 7. Суми : СумДУ імені А. С. Макаренка, С. 89–93.
73. Пометун О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
74. Пометун О., Гупан Н., Власов В. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ, 2018. 208 с.

75. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.- метод. посібник. Київ: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
76. Практичні заняття з історії в основній школі: методичний посібник/ О. Пометун, Н. Гупан. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 160 с.
77. Пінчук А. Визначна особистість в історичних курсах початку ХХ ст. (історико-методичний аналіз). *Історія в школах України*. 2006. № 4. С. 39–42.
78. Пінчук А. Психолого-методичні основи формування знань про історичну особу в учнів підліткового віку. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини*. Київ: Міленіум, 2006. Вип.15. С. 83–92.
79. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків, 2017. 324 с.
80. Яковенко Н. Одна Клію, дві історії. *Критика*. Рік VI, Ч. 12 (62). С. 12–14.

VIII. Науково-довідкові видання

81. «Руська трійця»: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький. *Бібліографічний покажчик (1834–1990)* / уклад. І. Ільницька. Львів, 1993. 380 с.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Розділ 2. Українські землі у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

Урок 12.

Тема уроку: Початок українського національного відродження. «Руська трійця».

Мета уроку:

1. Ознайомити учнів з подіями, що започаткували національне відродження на західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії:

- з поширенням ідей Просвітництва у Західній Україні;
- формуванням української національної ідеї в середовищі греко-католицьких священиків;
- діяльністю «Руської трійці».

2. Актуалізувати знання учнів про поняття «національна ідея», «суспільно-політичний рух».

3. Розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення (вміння аналізувати, узагальнювати історичні факти, визначати причинно-наслідкові зв'язки); сприяти формуванню хронологічної, логічної історико-предметних компетентностей.

4. Сприяти формуванню почуття патріотизму, громадянської мужності

Очікувані результати. Після цього уроку учні зможуть:

Аналізувати та узагальнювати історичні факти, визначати причини, сутність і наслідки піднесення національної ідеї у першій третині XIX ст. у Західній Україні.

Тип уроку: комбінований.

Дати: 1816 р. – створено «Товариство галицьких греко-католицьких священиків», 1833-1836 рр. – діяльність «Руської трійці», 1836 р. – видання альманаху «Русалка Дністровая»

Поняття: «будителі»

Обладнання уроку: підручник, презентація, роздатковий матеріал

Хід уроку

Вступна частина

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація знань учнів.

2.1. Тестові вправи:

1. Співвіднесіть поняття та їх значення:

1. Автономія	А. Прагнення до збереження національного існування, свободи, незалежності та створення власної держави
2. Національна ідея.	Б. Ідеологія, яка проголошує націю однією з найвищих цінностей.

3. Націоналістичний рух

В. Право населення певної території самостійно вирішувати питання внутрішнього управління.

Відповідь: 1-В, 2-А, 3-Б

2. Згрупуйте твердження, що стосуються вказаних нижче творів:

1. «Історія Русів»

2. «Енеїда»

А. Це травестійне пародійний твір.

Б. Це історико-політична праця

В. Автор праці невідомий.

Г. Автор праці – І. Котляревський.

Д. Твір названо енциклопедією української етнографії 18 – початку 19 ст.

Е. Праця прославляє козацький устрій держави.

Є. Праця названа «вічною книгою» України, є першим художнім твором українською мовою

Ж. Праця містить виклад історії українського народу і державності від найдавніших часів до кінця 18 ст.

Відповідь: 1Б,В,Е,Ж 2А,Г,Є,Д

3. У праці «Історія Русів» можна виділити такі ідеї:

А. Ствердження автором права українського народу на самостійний державний розвиток.

Б. (осуд кріпацтва)

В. (осуд ліквідації автономії Лівобережжя та Слобожанщини)

Г. (оспізування визвольної боротьби народу, різкий осуд його іноземних поневолювачів)

4. Історичне значення поеми «Енеїда» І. Котляревського полягало в тому, що вона:

А. Поклала початок новій українській літературі

Б. (ввела живу українську мову в художню літературу)

В. (залучила українську мову в науковий і політичний обіг)

Г. (потіснила церковнослов'янську мову).

2.2. Передумови початку національного відродження в Західній Україні.

Фронтальне опитування за питаннями:

1. Як реформи Марії-Терезії та Йосифа II вплинули на покращення становища греко-католицького духовництва?

2. Що вам відомо про ідеї французьких просвітників XVII- XVIII ст. щодо природної рівності людей?

III. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми уроку та його очікуваних результатів.

Учитель пропонує учням прийняти участь у вправі «Чотири погляди».

Пропонується ситуація з життя одного з діячів «Руської трійці» Маркіяна Шашкевича:

«Маленький хлопчик навчається у гімназії м. Станіслава (нині – Івано-Франківськ). Він виріс у родині греко-католицького священика. Його рідною мовою є українська. Але у гімназії викладачі вимагають, щоб учні не тільки на заняттях, але й на перервах розмовляли німецькою або польською мовою. Зате, що хлопчик говорив українською, його покарали – прив’язали до шиї книжку, оправлену у деревину».

Пропонується обрати один з чотирьох варіантів поведінки хлопчика в цій ситуації:

1. *(Підіймається картка синього кольору)* – виконувати вимогу викладачів, не розмовляти українською мовою, адже буде соромно перед однолітками.
2. *(Підіймається картка жовтого кольору)* – виконувати вимогу викладачів, не розмовляти українською мовою, адже для того щоб добитися життєвого успіху в Австрійській імперії потрібно лише знання німецької та польської мов.
3. *(Підіймається картка зеленого кольору)* – розмовляти українською мовою, але потайки, щоб не чули викладачі.
4. *(Підіймається картка червоного кольору)* – розмовляти українською мовою, пропагувати її, адже вона є рідною для тебе.

Коментар вчителя: цей маленький хлопчик, про якого ви почули розповідь, існував. Це Маркіян Шашкевич – один з діячів «Руської трійці», про діяльність цієї групи та інших «будителів» українського народу на західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії ви узнаете на сьогоднішньому уроці.

Повідомлення теми та очікуваних результатів уроку.

Основна частина

IV. Вивчення нового матеріалу.

4.1. Засвоєння західноєвропейських ідей Просвітництва у Львівському університеті (природні права людини: недоторканість особистості; рівність громадян перед законом). Діяльність «Товариства галицьких греко-католицьких священників» (створено у 1816 р. у Перемишлі)

Учитель розподіляє учнів на 5 груп і пропонує кожній групі ознайомитися з картою, де міститься інформація про одного з діячів національно-культурного відродження на західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії (1-а група: М. Левицький, 2-а група: І. Могильницький, 3-а група: А. Бачинський, 4-а група: О. Духнович, 5-а група: І. Лучкай).

Через 3 хв. учитель пропонує учням за методом «Навчаючи – вчусь» розійтися і розповісти представникам інших груп цю інформацію. Водночас учні повинні ознайомитися та записати у тематичну таблицю незнайому інформацію, якою поділяться з ними однокласники.

Результатом роботи є наступна таблиця:

Діячі національно-культурного відродження	Їх внесок
М. Левицький (1774-1858)	Митрополит УГКЦ. Організатор «Товариства галицьких греко-католицьких священників» для поширення просвіти, письменності на основах християнської релігії. За його сприянням відкрито 400 укр. Шкіл

І. Могильницький (1777-1831)	Крилошанин перемишльської капітули Ідеолог «Товариства галицьких греко-католицьких священників». Автор «Граматики языка славеноруського», наукового трактату «Розвідка про руську мову» (1829), де показав самостійність української мови серед інших слов'янських мов. У 1817 р. став директором Дяковчительського інституту в Перемишлі.
А. Бачинський (1772-1809)	Єпископ Мукачівської єпархії. Радник імператриці Марії Терезії. Заснував семінарію, бібліотеку. Виступав організатором відкриття початкових шкіл при церковних громадах Закарпаття.
О. Духнович (1803-1865)	Закарпатський греко-католицький священник, письменник, педагог, поет і культурний діяч. Багатогранна діяльність була проіннята турботою про національно-культурний розвиток закарпатських русинів-українців, боротьбою проти мадяризації (за що зазнавав переслідувань), ідеями слов'ян. єдності.
І. Лучкай	Греко-католицький священник, автор граматики української мови.

4.2. Діяльність «Руської трійці».

Учитель повертається до методу «Чотири погляди», звертає увагу учнів на правильну відповідь (червона картка). Повідомляє, що М. Шашкевич був натхненником і душею гурту «Руська трійця», який виступав за впровадження в широкий вжиток літературної української мови.

Учитель надає слово учням класу, які виконують ролі учасників «Руської трійці» М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького. Учні захищають випереджальне домашнє завдання – розповідають про діяльність «Руської трійці», відповідають на питання однокласників.

Інформація для повідомлень:

«Руська трійця» (1830-1837) - гурток студентів Львівської семінарії Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та студента Львівського університету Якова Головацького.

Головна мета: формування патріотичного національного руху в Галичині за допомогою Просвітництва.

Діяльність: складали альманахи української літератури:

1833 р. – перший рукописний збірник оригінальних поезій «Син Русі» (вірш-пролог М. Шашкевича «До синів Русі»)

1834 р. – підготовлений до друку альманах «Зоря, писемце, присвячене руському языку» (заборонено через портрет Б. Хмельницького і нарис про гетьмана)

1836 р. – підготовлена до друку «Читанка для діточок в народних училищах руських», автор – М. Шашкевич.

1837 р. – вихід альманаху «Русалка Дністрова» (1837 р.), перша україномовна книга, видана в Австрійській імперії. Видана у Будапешті. З 1000 екземплярів вцілило 200, інші були заарештовані австрійською владою.

Наслідки діяльності «Руської трійці»: зусиллями діячів «Руської трійці» на Заході України була започаткована справа, яку зробили на Сході І. Котляревський та Т. Шевченко: була створена українська літературна мова. Але через хворобу М. Шашкевича на туберкульоз «Руська трійця» розпалась.

Підсумкова частина.

V. Систематизація та узагальнення знань.

5.1. Порівняння процесів національного відродження у Наддніпрянській Україні у складі Російської імперії та Західної України у складі Австрійської імперії.

У ході бесіди (за методом «Мікрофон») учні виявляють спільні риси процесів національного пробудження, зокрема:

- наявність 3 етапів у національному відродженні;
- ознаки – позитивного ставлення до культури і історії власного етносу;
- розвиток української мови, літератури.

Учні визначають особливості національного відродження в Західній Україні:

1.Лідерство в національному відродженні належало греко-католицьким священикам.

2.Консервативний характер українського національного руху.

3.Використання владою Австрійської імперії українського руху для протистояння польському і угорському національним рухам.

4.Значний вплив культури Наддніпрянщини (національний рух Західної України починає випереджати національний рух Наддніпрянщини тільки з середини XIX ст.. через посилення утисків російської влади).

5.2. Учитель пропонує учням прийняти участь у «Мультіголосуванні».

Він демонструє заздалегідь підготовлений список суспільно-політичних діячів, діяльність яких наприкінці XVIII – початку XIX ст. була пов'язана з Україною:

- Олександр І
- Марія-Терезія
- Йосиф II
- Ф. Симиренко
- С. Яхненко
- В. Капніст
- І. Котляревський
- М. Левицький
- М. Шашкевич.

Учитель пропонує кожному учню обрати одну кандидатуру, якій можна було б довірити управляти сучасною Україною. Бажаючі виступити повинні пояснити, чому вони обрали певну особу, які риси характеру, якостей цієї особи є актуальними для сучасного суспільства? (доброта, милосердя, толерантність, патріотизм, хоробрість, громадянська мужність, активність, підприємливість, оптимізм).

VI. Рефлексія. Підведення підсумків уроку. Домашнє завдання.

Учитель пропонує оцінити власні результати роботи на уроці за таблицею:

Тепер я умію...	1-3 бали
-----------------	----------

Пояснювати, хто такі «Будителі»	
Визначати спільні риси процесів національного пробудження у Наддніпрянській Україні у складі Російської імперії та Західної України у складі Австрійської імперії.	
Визначати особливості національного відродження в Західній Україні:	
Висловлювати власне ставлення до результатів уроку	

Підведення підсумків. Оцінювання.

Домашнє завдання.

Учитель пропонує учням опрацювати матеріал параграфу 8 підручника та виконати домашнє завдання з самоосвітньої роботи:

Репродуктивний рівень: Підготувати повідомлення «Діяльність «Товариства галицьких греко-католицьких священників»

Конструктивний рівень: Скласти історичний портрет М. Шашкевича

Творчий рівень: написати лист від імені М. Шашкевича до Т. Шевченка

Додаток Б.

Яків Головацький, 1856 р.

Джерело:

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/74/%D0%93%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%D0%AF%D0%BA%D1%96%D0%B2.jpg>

Додаток В.

«Грамматика руского языка», 1851.

Встѣплѣніе.

§. 1.

Грамматика є наѣка правільного оружи-
ванья слѣвъ къ вѣѣдѣ и къ писанью.

Мѣка состоитъ изъ слѣвъ, слѣва
изъ слѣгѣвъ, а слѣги зъ вѣккѣ.

Мѣка є соединѣніе слѣвъ, составляю-
щихъ пѣкный смыслъ.

Слѣвомъ называѣся звѣкъ оутного
гѣлова, котрымъ выражаѣмъ понѣтіе, або
чѣкѣтвѣ.

Слогъ (складъ) є звѣкъ, ако сложѣніе
двохъ и вѣльше вѣккѣ, котри однымъ рѣ-
хомъ мѣкныхъ орѣдѣй кѣможити мѣжна.

Вѣкка є выражѣнѣмъ звѣка, зъ ко-
трыхъ складаются слѣва.

§. 2.

Грамматика роздѣлаѣся на чотыре чѣсти: Слѣ-
копроизвѣдѣніе, слѣвогочинѣніе, правописѣ-
ніе, и слѣгодарѣніе.

Джерело:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/6e/Golovatsky_Grammar_1254.jpg/800px-Golovatsky_Grammar_1254.jpg

Додаток Г.

Надгробок Головацького на православному кладовищі Вільнюса

Джерело:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/29/Grave_of_Jakov_Golovackij_in_the_Euphrosyne_Cemetery_in_Vilnius2.JPG/800px-Grave_of_Jakov_Golovackij_in_the_Euphrosyne_Cemetery_in_Vilnius2.JPG